

Центральноукраїнський національний технічний університет
Економічний факультет
Кафедра «Міжнародних економічних відносин»

«Допущено до захисту»
Зав. кафедрою МЕВ
д.е.н., професор
_____ Іван МИЦЕНКО
« ____ » _____ 2022 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
за другим (магістерським) рівнем вищої
освіти
на тему
«Стан та перспективи розвитку аграрного сектору економіки
України в умовах євроінтеграції»

Виконав здобувач вищої освіти
2 курсу, групи МЕВ-21м(1,4)
ОПП «Міжнародні економічні
відносини»
спеціальності 292 «Міжнародні
економічні відносини»
_____ Куделя Є.В.
« ____ » _____ 2022 р.

Керівник роботи
к.е.н., доцент
_____ Тетяна РЕШИТЬКО
« ____ » _____ 2022 р.

Рецензент _____

АНОТАЦІЯ

Куделя Є.В. Стан та перспективи розвитку аграрного сектору економіки України в умовах євроінтеграції. – Рукопис. Кваліфікаційна робота на здобуття вищої освіти ступеня “магістр” за освітньо-професійною програмою “Міжнародні економічні відносини” із спеціальності “Міжнародні економічні відносини”. – Центральноукраїнський національний технічний університет. Кропивницький. 2022. – 112с.

В роботі досліджено сутність агропромислового комплексу України, місце в ньому аграрного сектору економіки та еволюцію думок вчених щодо змісту цих економічних категорій. Обґрунтовано основи розвитку підприємств аграрного сектору економіки в умовах євроінтеграції. Визначено тенденції розвитку та функціонування аграрного сектору економіки України в контексті міжнародної продовольчої безпеки та євроінтеграції. Виконано макроекономічний аналіз ефективності господарювання аграрного сектору економіки України. Окреслено напрями розвитку аграрного сектору економіки України в умовах євроінтеграції. Досліджено шляхи зближення державної аграрної політики України із Спільною аграрною політикою Європейського Союзу. Визначено пріоритети зовнішньоекономічної діяльності аграрного сектору економіки України. Вивчено досвід господарювання зарубіжних країн в аграрному секторі. Визначено та обґрунтовано перспективні орієнтири та сценарії розвитку аграрного сектору економіки України в умовах євроінтеграції.

Ключові слова: євроінтеграція, аграрний сектор, розвиток аграрного сектору економіки, зона вільної торгівлі, експорт, імпорт

ANNOTATION

KudeliaYe.V. State and Prospects of the Agricultural Sector Development in Ukraine in the Conditions of European Integration. - Manuscript. Thesis for obtaining Master's Degree on the educational and professional program "International Economic Relations" on the specialty "International Economic Relations". - Central Ukrainian National Technical University. Kropyvnytskyi. 2022. – 112 p.

The work examines the essence of the agro-industrial complex of Ukraine, the place of the agrarian sector in the economy, and the evolution of the scientific opinions regarding the content of these economic notions. The grounds of the enterprises development in the agrarian sector of the economy in the conditions of European integration are defined. The development and functioning trends of the agricultural sector of Ukraine's economy in the context of international food security and European integration are determined. The macroeconomic analysis of the agrarian sector management efficiency of the Ukrainian economy has been performed. The ways for the development of the agrarian sector in Ukraine under the European integration are outlined. Ways of convergence between the state agrarian policy of Ukraine and the Common Agrarian Policy of the European Union have been studied. The management experience of foreign countries in the

agricultural sector has been studied. Prospective guidelines for the development of the agricultural sector of Ukraine's economy in the conditions of European integration have been defined and substantiated.

Keywords: European integration, agricultural sector, development of the agricultural sector of the economy, free trade zone, export, import

ЗМІСТ

	Стор.
ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ СУТНОСТІ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ, МІСЦЕ В НЬОМУ АГРАРНОГО СЕКТРУ ЕКОНОМІКИ	12
1.1 Агропромисловий комплекс України: основні поняття, структура та форми організації	12
1.2. Теоретичні основи розвитку підприємств аграрного сектору в умовах економічної євроінтеграції	20
1.3. Тенденції розвитку та функціонування аграрного сектору економіки України в контексті міжнародної продовольчої безпеки та євроінтеграції	28
Висновки до розділу 1	38
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ГОСПОДАРЮВАННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ	40
2.1. Макроекономічний аналіз ефективності господарювання аграрного сектору економіки України	40
2.2 Напрями розвитку аграрного сектору економіки України в умовах євроінтеграції	54
2.3. Шляхи зближення державної аграрної політики України із Спільною аграрною політикою Європейського Союзу	64
Висновки до розділу 2	74
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	77
3.1. Пріоритети зовнішньоекономічної діяльності аграрного сектору економіки України	77
3.2. Перспективи розвитку аграрного сектору економіки України з урахуванням зарубіжного досвіду в умовах євроінтеграції	90
Висновки до розділу 3	105
ВИСНОВКИ	107
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	113
ДОДАТКИ	119

ВСТУП

Актуальність теми. Україна прагне стати повноправним, активним учасником світових глобалізаційних процесів. Підтвердженням цього є Угода про асоціацію між Україною і Європейським Союзом (далі – ЄС) та бажання якнайшвидше стати членом цієї організації, де питанням співробітництва в аграрному секторі економіки відведено значне місце.

Оцінюючи сучасні реалії розвитку аграрного сектору економіки України, є очевидним, що євроінтеграція для України на міжнародному рівні може стати вирішальним фактором успішності в економічній, соціальній, екологічній та інших сферах діяльності. Але на шляху інтеграції з ЄС, нашій державі потрібно пройти не простий шлях зближення політик і законодавства. А це означає модернізацію аграрного сектору економіки України на загальноприйнятих у цивілізованому світі принципах ринкової економіки, зміцнюючи інтеграційні процеси, спираючись на спільні інтереси та цінності.

Сьогодні наша держава перебуває в процесі виконання прийнятих на себе багатьох міжнародних зобов'язань, у тому числі заходів, передбачених Угодою про асоціацію, невиконання, затягування або непрофесійне виконання яких стримуватиме розвиток економічного співробітництва з країнами Європейського Союзу. Поряд із загальними заходами організації економічного співробітництва, в питаннях аграрного сектору економіки визначено конкретні напрями поступового наближення Україною аграрного законодавства, приведення інституційної інфраструктури і системи державного контролю забезпечення якості харчових продуктів відповідно до регуляторної та адміністративної політики і практики Європейського Союзу.

Врегулювання перелічених та інших питань вимагає активізації пропозицій з удосконалення державної аграрної політики з питань організації зовнішньоекономічної діяльності, покращення наукового забезпечення виконання Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом в частині аграрної економіки.

Отже, обрана тема дослідження, актуальна, має практичне та прикладне значення та є важливою для держави.

Питання євроінтеграції України, зв'язані з аграрним сектором економіки висвітлені в роботах багатьох вчених-економістів, таких як: О. М. Бородіна; В. І. Власов; Я.М. Гадзало; П. І. Гайдуцький; С. М. Кваша; І. Г. Кириленко; М. Ф. Кропивко; Ю.Я. Лузан; Ю. О. Лупенко; П. Т. Саблук; В. М. Ціхановська; О. Г. Шпикуляк. Ці та інші автори значну увагу приділяють як теоретичному осмисленню, так і організації практичної реалізації відповідних заходів з питань європейської інтеграції.

Проте, незважаючи на широке висвітлення в наукових публікаціях проблем, пов'язаних із розвитком аграрної сфери, недостатньо дослідженим залишаються питання визначення перспективних орієнтирів та сценаріїв розвитку аграрного сектору економіки України в умовах євроінтеграції, на що наголошується особлива увага в нашій роботі.

Мета дослідження – виявити сучасні проблеми та перспективи розвитку аграрного сектору України в умовах інтеграції з Європейським Союзом.

Задачі дослідження. Відповідно до поставленої мети, у роботі були поставлені такі завдання:

- дослідити сутність агропромислового комплексу України, місце в ньому аграрного сектору економіки та еволюцію думок вчених щодо змісту цих економічних категорій;
- теоретично обґрунтувати основи розвитку підприємств аграрного сектору економіки в умовах євроінтеграції;
- визначити тенденції розвитку та функціонування аграрного сектору економіки України в контексті міжнародної продовольчої безпеки та євроінтеграції;
- виконати макроекономічний аналіз ефективності господарювання аграрного сектору економіки України

- окреслити напрями розвитку аграрного сектору економіки України в умовах євроінтеграції;
- дослідити шляхи зближення державної аграрної політики України із Спільною аграрною політикою Європейського Союзу;
- визначити пріоритети зовнішньоекономічної діяльності аграрного сектору економіки України;
- вивчити досвід господарювання зарубіжних країн в аграрному секторі ;
- визначити та обґрунтувати перспективні орієнтири та сценарії розвитку аграрного сектору економіки України в умовах євроінтеграції.

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є аграрний сектор економіки України на шляху до інтеграції з Європейським Союзом.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є теоретичні та прикладні аспекти окреслення сучасних стратегічних пріоритетів і перспектив розвитку аграрного сектору економіки України в умовах євроінтеграції.

Інформаційне забезпечення проведених досліджень. Інформаційною базою під час виконання дослідження слугували законодавчі та нормативно-правові документи України, статистичні дані, наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених і практиків у сфері розвитку АПК України, вітчизняного аграрного сектору економіки, світових та вітчизняного ринків агропромислової продукції, експорту агропродовольчої продукції, публікації і наукові статті з періодичних видань, інформація мережі Інтернет.

Методи дослідження. При проведенні дослідження використовувалися наступні загальні та спеціальні методи: діалектичний метод наукового пізнання процесів і явищ, порівняльного аналізу інституціонального середовища в Європейському Союзі та Україні, аналітичний – для об'єктивних оцінок соціально-економічних процесів в аграрному секторі України, групування, класифікації, методи фінансового та

економічного аналізу, синтезу, методи систематизації та теоретичного узагальнення.

Теоретична та практична значимість отриманих результатів полягає у наступному:

- теоретично обґрунтовано сутність агропромислового комплексу України, місце в ньому аграрного сектору економіки, основи розвитку підприємств аграрного сектору, що дозволило виявити тенденції розвитку та функціонування аграрного сектору економіки України в контексті міжнародної продовольчої безпеки та євроінтеграції;

- здійснено макроекономічний аналіз ефективності господарювання аграрного сектору економіки України, досліджено шляхи зближення державної аграрної політики України із Спільною аграрною політикою Європейського Союзу, що дозволило окреслити напрями розвитку аграрного сектору економіки України в умовах євроінтеграції;

- визначено та обґрунтовано, з урахуванням зарубіжного аграрного досвіду, орієнтири, сценарії розвитку та пріоритетні напрями зовнішньоекономічної діяльності аграрного сектору, що дозволило окреслити перспективи розвитку аграрного сектору економіки України в умовах євроінтеграції.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані органами державного управління в питаннях організації зовнішньоекономічної діяльності з метою захисту національних інтересів, удосконаленні вітчизняного законодавства з аграрної політики та державного управління аграрним сектором економіки України, у навчальному процесі.

Апробація результатів дослідження та їх публікація. Результати дослідження оприлюднені під час ІХ Міжнародної науково-практичної конференції «Стратегії глобальної конкурентоспроможності: соціально-економічні виміри» в Черкаському державному технологічному університеті (28 жовтня 2022 року). Основні положення й результати дослідження

опубліковано у статті «Кроки аграрного сектору економіки України на шляху до євроінтеграції» в електронному Збірнику праць.

Структура роботи. Робота складається із вступу, трьох основних розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

В першому розділі «Теоретичне осмислення сутності агропромислового комплексу України, місце в ньому аграрного сектору економіки» розкрито зміст понять агропромисловий комплекс України, аграрний сектор економіки, структуру та форми їх організації. Обґрунтовано основи розвитку підприємств аграрного сектору, тенденції розвитку і функціонування аграрного сектору України в контексті міжнародної продовольчої безпеки та євроінтеграції.

В другому розділі «Оцінка ефективності господарювання в аграрному секторі економіки України в умовах євроінтеграції» здійснено макроекономічний аналіз ефективності господарювання аграрного сектору економіки України, визначено напрями розвитку аграрного сектору економіки України в умовах євроінтеграції, шляхи зближення державної аграрної політики України із Спільною аграрною політикою Європейського Союзу.

В третьому розділі «Перспективи розвитку аграрного сектору економіки України» вказано на пріоритети зовнішньоекономічної діяльності аграрного сектору економіки України визначено перспективи розвитку аграрного сектору економіки України з урахуванням зарубіжного досвіду в умовах євроінтеграції.

Обсяг роботи. Робота викладена на 112 сторінках, вона містить 5 рисунків, 11 таблиць, 9 додатків, список використаних джерел налічує 67 найменувань та викладений на 6 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ СУТНОСТІ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ, МІСЦЕ В НЬОМУ АГРАРНОГО СЕКТРУ ЕКОНОМІКИ

1.1 Агропромисловий комплекс України: основні поняття, структура та форми організації

В умовах сучасних євроінтеграційних процесів та стратегій реформування України створюються нові засади розвитку національної економіки. Агропромисловий комплекс у цьому аспекті виступає як важіль забезпечення продовольчої безпеки країни, формує потужний експортний потенціал та визначає рівень життя населення. Процеси розвитку аграрного сектору визначають вектор змін в галузі, саме тому необхідно уточнити структуру АПК та визначити основні форми господарювання в галузі та їх особливості.

Агропромисловий комплекс (АПК) України є складовою національного господарства та виступає єдиною цілісною виробничо-економічною системою, що об'єднує низку сільськогосподарських, промислових, науково-виробничих і навчальних галузей, спрямованих на одержання, транспортування, зберігання, переробку та реалізацію сільськогосподарської продукції. За своїм складом та структурою він відрізняється від інших міжгалузевих комплексів і визначає соціально-економічний розвиток країни, рівень життя населення, продовольчу безпеку та забезпечення промисловості сільськогосподарською сировиною.

Україна є одним з найбільших виробників сільськогосподарської продукції на пострадянському просторі. АПК традиційно являється одним з найважливіших секторів української економіки. Біля «70% площі країни займають землі сільськогосподарського призначення. Сільськогосподарські угіддя займають 42 млн. гектарів, або 70 % загального фонду країни. 78,9 % сільськогосподарських угідь — орні землі та багаторічні насадження, 13,0 % — пасовища, 8,4 % — сіножаті. Найвища частка орних земель — у степових районах (70–80 %) і лісостеповій зоні. Пасовища зосереджені, в основному, в Карпатах, на Поліссі та в південно-східних степових областях,

сіножаті — в долинах річок лісової і лісостепової зон. У 2021 році частка сільського господарства у ВВП України була найвищою серед усіх секторів економіки і становила понад 10%. Сільське господарство показало найвищий приріст виробництва в 2021 році – 14,4%. За підсумками року на сільгосп підприємствах виробництво збільшилося на 19,2%. На агропродовольчу продукцію також припадає найбільша частка загального експорту України – близько 41% за рік»[1].

Україна претендує на статус одного з найбільших гарантів світової продовольчої безпеки. 20 років тому «Україна «годувала» лише 40 млн. людей у світі. Сьогодні ж внесок України еквівалентний харчуванню близько 400 млн. людей, не рахуючи вітчизняне населення. Стратегія розвитку українського сільського господарства до 2030 року передбачає забезпечення продовольством 1 млрд. людей у світі» [2].

Агропромисловий комплекс (АПК) значною мірою визначає соціально-економічний розвиток країни, рівень життя населення, його забезпечення продуктами харчування, а промисловість — сільськогосподарською сировиною. Вирішення продовольчої проблеми здійснюється переважно в АПК. Саме через це він є важливою ланкою економіки і мусить мати пріоритетний розвиток.

В сільському, лісовому та рибному господарстві «зайнято близько 18 % всієї чисельності працівників народного господарства. На частку його галузей припадає майже 5 % основних засобів, вони формують майже 11 % валової доданої вартості»[1] .

У правовому полі АПК визначається як «складна біоекономічна система, яка є формою інтеграції сільського господарства і споріднених з ним галузей, які займаються матеріально-технічним постачанням, заготівлями сільськогосподарської продукції, її переробкою, зберіганням та доведенням до споживача» [3, с. 9].

У роботі Андрійчук В. Г. [4] агропромисловий комплекс визначено як «основне та найбільш широке поняття, яке включає в себе: I сферу —

виробництво для сільського господарства, підприємств харчової і переробної промисловості, засобів виробництва; II сферу — власне сільське господарство; III сферу — заготівля і зберігання сільськогосподарської сировини, її переробка, що є провідною ланкою цієї сфери; IV сферу — ринкову інфраструктуру (аграрні біржі, гуртові ринки, аукціони, власна торговельна мережа сільськогосподарських товаровиробників і переробних підприємств); V сферу — виробничу інфраструктуру» [3, с. 6]. Але ж I і III класифікаційні групи перетинаються у сфері переробки, що ускладнює їх розмежування.

Дусановський С.Л., Білан Є.М. [5, с. 9] «виділяють чотири сфери: 1) галузі, що виробляють засоби виробництва для сільського господарства і АПК; 2) власне сільське господарство (рослинництво, тваринництво); 3) галузі промисловості, що переробляють сільськогосподарську сировину; 4) виробнича та соціальна інфраструктура (заготівля, зберігання, транспортування і реалізація продукції, підготовка кадрів, заклади по відтворенні робочої сили)». Спираючись на визначення виробничої інфраструктури АПК — «комплекс галузей, що обслуговують основне виробництво і забезпечують його ефективну економічну діяльність» [6], виникає питання щодо доцільності виокремлення групи галузей, що виробляють засоби виробництва для сільського господарства і АПК від групи виробничої інфраструктури. Найбільшого розповсюдження набула «трьохфакторна модель структури агропромислового комплексу України: 1) сільське господарство; 2) галузі, що виробляють засоби виробництва та обслуговують АПК, 3) галузі зі збереження, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції» [7;8; 9].

У будь-якому разі, сільське господарство є основою ланкою структури АПК. У Законі України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001—2004 років» [10] наведено таке визначення: «сільське господарство (сільськогосподарське виробництво) — вид господарської діяльності з виробництва продукції, яка зв'язана з

біологічними процесами її вирощування, призначеної для споживання в сирому і переробленому вигляді та для використання на нехарчові цілі».

Вітчизняні науковці Морозова Г.С. та Іванух Р.А., Дусановський С.Л., Білан Є.М. трактують його, як «комплекс технологічно і організаційно взаємозв'язаних галузей, що формують структурно завершену систему, яка направлена на стабільне виробництво продукції рослинництва та тваринництва. Виступає сукупністю агропромислових підприємств, що виробляють чи надають послуги, забезпечують потреби на селення у харчових продуктах, а промисловість — сировиною»[11].

У Прокопенко К.О. «сільське господарство є сукупністю процесів з вирощування та збору культур на сільськогосподарських угіддях, розведення та вирощування сільськогосподарських та інших тварин (свійських і диких) і виробництва їх продукції, надання послуг у сільськогосподарському виробництві, а саме виконання сільськогосподарських робіт і процесів спеціалізованими підприємствами» [6]. Особливістю цього визначення є підпорядкування до сільського господарства мисливства. Отже, сфера «сільське господарство» включає не тільки галузі «рослинництво» та «тваринництво», а є більш широким поняттям.

Державна служба статистики України [1] економічну інформацію подає у розділі «Сільське, лісове та рибне господарство» з розбивкою за підгрупами: «сільське господарство», «лісове господарство та мисливство» та «рибне господарство». А за «Класифікацією видів економічної діяльності (КВЕД) до секції А віднесено розділи: «сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг», «лісове господарство та лісозаготівлі» та «рибне господарство» [12].

Законодавчо закріплене визначення сутності поняття «сільськогосподарське підприємство» визначено у Законі України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001—2004 років»: «сільськогосподарське підприємство (включаючи селянське (фермерське), рибальське та рибницьке господарства) — юридична особа,

основним видом діяльності якої є вирощування та переробка сільськогосподарської продукції, виручка від реалізації якої становить не менше 50 відсотків загальної суми виручки» [10]. Спираючись на це визначення, сільськогосподарськими підприємствами є і підприємства, що функціонують у сфері водного господарства. Тобто до сільськогосподарських підприємств прирівняні селянські, фермерські рибальські та рибницькі господарства. Отже, виявлено законодавчу колізію щодо класифікації підприємств сільського господарства.

Таким чином, ґрунтуючись на класифікації КВЕД та керуючись Законом України "Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001—2004 років", було доповнено категорію "Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг" категорією "Рибне господарство". Отже, можна визначити дві групи: 1) сільське, рибне господарство та мисливство; 2) лісове господарство. Тому вчені пропонують розширити сферу сільськогосподарського господарства у структурі АПК (рис. 1.1).

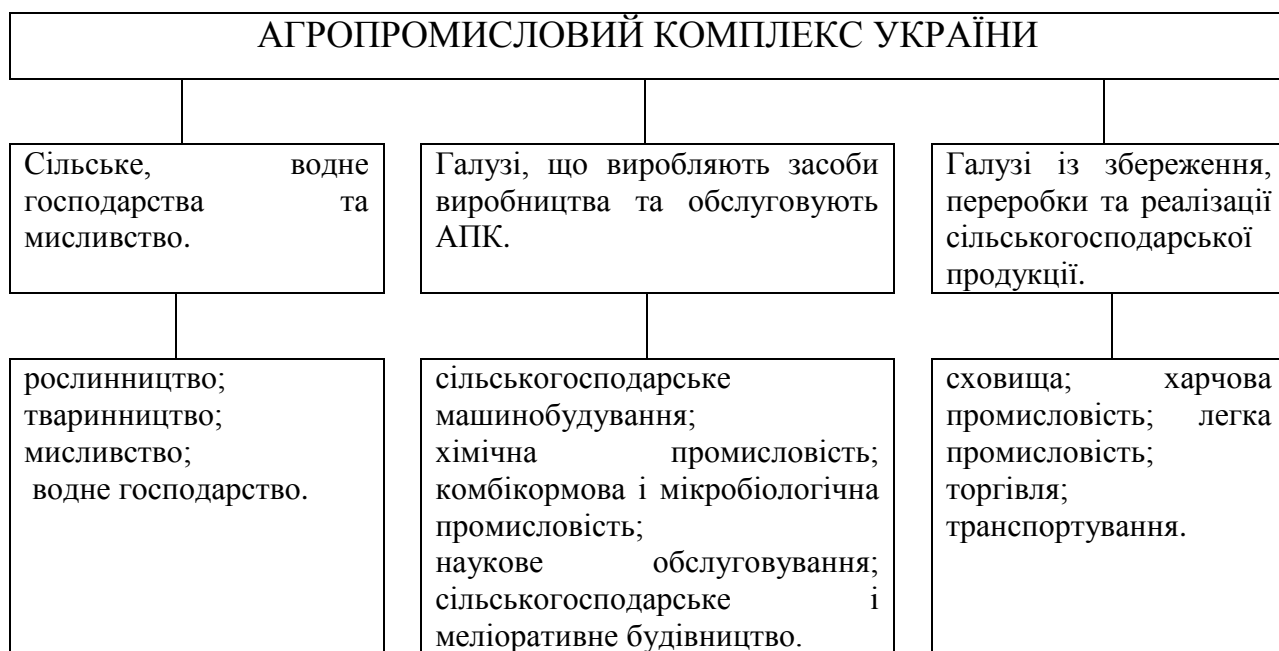

Рисунок 1.1. Структура агропромислового комплексу України

Джерело: складено за [13].

В Україні постійно створюються і функціонують суб'єкти господарювання різних організаційно-правових форм. Протягом «останніх

років частка суб'єктів господарювання у сільському господарстві складала понад 4% від загальної кількості суб'єктів, до того ж левову частку з них становлять саме підприємства» [1].

Основними формами господарювання в АПК є сільськогосподарські та агропромислові підприємства, агрофірми, різні форми об'єднань і кооперації. На основі яких, існують різні погляди вчених щодо визначень «агропромислове підприємство» та «агрофірма», а про трактування поняття «підприємства агропромислового комплексу», взагалі не йдеться мова. Стосовно визначення поняття «агропромислове підприємство» існує певна незгодженість думок науковців (дод.А).

Дусановський С.Л. та Білан Є.М. наводять визначення «агрофірма», що трактується як «агропромислове підприємство, створене на базі сільськогосподарського підприємства, за наявності в ньому переробної ланки, а також потужностей зі зберігання і реалізації готової продукції» [5, с. 155]. Вказані автори наголошують на тому, що «аграрно-промислове підприємство — органічне поєднання в одному підприємстві виробництва сільськогосподарської продукції і сучасної промислової її переробки» [5, с. 13], що за своїм змістом збігаються з поняттям «агропромислове підприємство».

Андрійчук В.Г. загальною тенденцією розвитку господарських агропромислових формувань «визначає створення нових і розширення існуючих ланок ринкової інфраструктури, зокрема служб маркетингу, власної торговельної мережі. З цієї причини агропромислові підприємства набувають статусу агрофірм»[4]. У цьому випадку, поняття «агрофірма» і «агропромислове підприємство» ототожнюються і виступають синонімами.

Ніценко В.С. агрофірми трактує «як вид агропромислового об'єднання, що на відміну від агропромислового підприємства, інтегрують інших юридично самостійних учасників ринку в єдиний технологічний процес» [14].

У «Енциклопедії сучасної України» агрофірма визначена як «сільськогосподарське підприємство, що виробляє й реалізує продукцію під власною маркою; створюється, як правило, на базі одного або кількох сільськогосподарських підприємств, радгоспів, селянських (фермерських) господарств з метою вирощування і переробки сільськогосподарської продукції та торгівлі нею»[15].

Агропромислові підприємства та агрофірми мають багато спільного: комбіноване виробництво, що побудоване на принципах безвідходності, яке передбачає поєднання виробництва сільськогосподарської продукції з її промисловою переробкою; переважно мають потужний виробничий потенціал і кваліфіковані кадри. Але агрофірми «характеризуються реалізацією сільськогосподарської продукції й промислових товарів із сільськогосподарської сировини через власну торговельну мережу, крім того нерідко інтенсивно розвиваються промислові підсобні виробництва і промисли, не пов'язані з переробкою сільськогосподарської продукції (наприклад, виробництво цегли, склотари, мінеральної води, будівельних матеріалів, швейні цехи тощо)» [16].

Узагальнюючи вищенаведене та ґрунтуючись на структурі АПК, можна зробити висновок: «агропромислове підприємство — це вертикально інтегрований суб'єкт господарювання, що об'єднує сільськогосподарське і промислове виробництво, має у своїй структурі певні підрозділи з обслуговування АПК, збереження, переробки чи реалізації агропромислової продукції» [15].

Агрофірма — «об'єднання суб'єктів господарювання, що займаються сільськогосподарським і промисловим виробництвом, мають певні елементи ринкової інфраструктури (торговельні підприємства, служби маркетингу тощо). Але найбільш широким поняттям є підприємства агропромислового комплексу» [16].

Отже, виходячи із структури АПК, до підприємств агропромислового комплексу можна віднести:

1) підприємства сільського господарства (рослинництво, тваринництво), водного господарства та мисливства;

2) підприємства, що виробляють засоби виробництва та обслуговують АПК (сільськогосподарського машинобудування, хімічної промисловості, комбікормової і мікробіологічної промисловості, наукового обслуговування, сільськогосподарського і меліоративного будівництва);

3) підприємства із збереження, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції (сховища, харчової промисловості, легкої промисловості, торгівлі, транспортування).

Беручи за основу структуру АПК, І.І. Божидай пропонує таке визначення: «підприємство агропромислового комплексу — це суб'єкт господарювання, функціональна діяльність якого пов'язана з будь-якою сферою агропромислового комплексу. Цей вид підприємств може бути інтегрованим у більш потужні об'єднання, холдинги, асоціації, кластери тощо.

Агропромисловий комплекс — пріоритетний сектор української економіки, що є запорукою забезпечення продовольчої безпеки країни з високим потенціалом. Основними структурними елементами якого є: 1) сільське господарство, 2) галузі, що виробляють засоби виробництва та обслуговують АПК, 3) галузі із збереження, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції»[13].

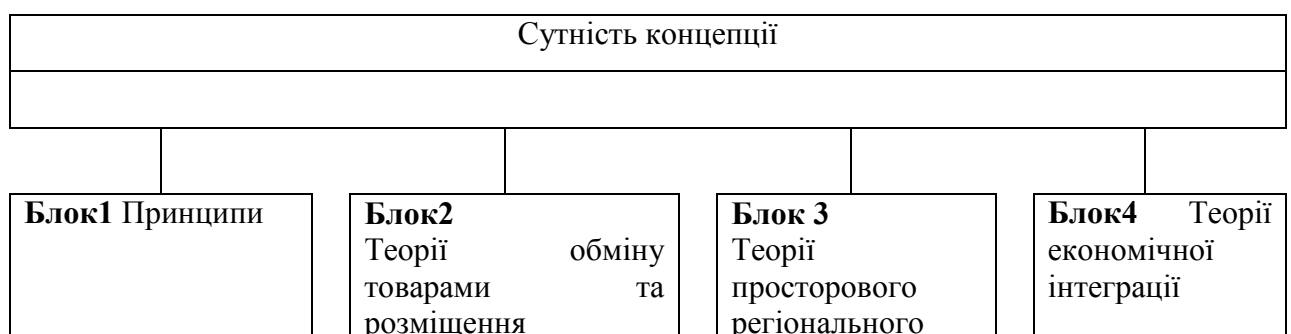
Нині агропромисловий сектор України є однією з найважливіших ланок економічних систем більшості країн світу з ринковою економікою. Він розвивається в умовах високої енергетичної забезпеченості, застосування широкого спектра агротехнічних прийомів, екологізації на основі використання сучасних енерго- та природозберігаючих технологій, методів і способів меліорації та хімізації. Виробнича база агропромислової сфери спирається на розгалужену інфраструктурну мережу та систему науково-дослідного забезпечення її розвитку.

1.2. Теоретичні основи розвитку підприємств аграрного сектору в умовах економічної євроінтеграції

Усі дослідження розвитку сільськогосподарських підприємств в умовах економічної євроінтеграції зіштовхуються з проблемою відсутності синтетичної теорії, що визначає закономірності економічної взаємодії на регіональному рівні, пояснює причини трансформації аграрних підприємств і формує основні принципи регулювання економічної інтеграції на регіональному рівні. Англійський вчений-економіст Х. Річардсон з цього приводу зазначав, що «регіональна економіка все ще знаходиться у зародковому стані й теоретичний простір все ще досить вільний. Проте час для головного синтезу може настати швидко. Такий синтез об'єднає акцентований аналіз зв'язків усередині регіону з міжрегіональним аналізом потоків і одночасно пояснить просторову організацію регіонів, домогосподарств...» [17]. На нашу думку, методологія дослідження розвитку та функціонування аграрних підприємств формується на основі взаємодії теорій просторового обміну факторами виробництва та використання теорії щодо просторового розвитку економіки в сукупності із зазначеними принципами, як головних критеріїв діяльності сільськогосподарських підприємств.

Серед основних принципів розвитку підприємництва в аграрній сфері, які формують **Блок 1** концепції розвитку сільськогосподарських підприємств в умовах економічної інтеграції (рис.1.2), можна «виділити такі:

- законність є загальним для всіх підприємств - полягає в неухильному виконанні вимог законів й основаних на них нормативних документів,

	виробництва	розвитку	
Принципи: -законність; -обов'язковість; -рівність; -економічна обґрунтованість; -наукова обґрунтованість; -цільова спрямованість; -безперервність; -індивідуальність; -солідарність; -субсидіарність; -дотримання загальнодержавних інтересів; -біосферосумісність; -комплексність; -територіальна справедливість	Теорії Ф. Басіла, Гекшера–Оліна; -Теорія життєвого циклу товару; -Теорія конкурентних переваг М. Портера; -Теорія «плюсів зростання» (Ф. Перру); -Теорія плюсів регіонального зростання (Г. Мюрала і Ф. Перру); -Теорія граничної корисності господарських благ (М. ТуганБарановського); -Теорія кооперації (О. Чаянова).	-Теорія Ф. Басіла (досліджує формування сільських територій); -Теорія Тодаро; -Теорія розміщення; -Теорія «дифузії нововведень»; -Еволюційна теорія просторового розвитку; -Теорія «центрпериферія» (Дж. Фрідмана); -Теорія нерівномірного розвитку регіонів (О. Амоса).	-Теорія економічного зростання (Е. ХарродаДомар); - Теорія Ф. Кене (економічна таблиця); -Теорія К. Конті і Т. Озава; -Теорія «осей розвитку» (П. Потье); -Теорія економічного зростання (Ф. Ліста, С. Кузнеця).

Рисунок 1.2. Концепції розвитку та організації підприємств аграрної сфери в умовах економічної інтеграції.

Джерело: складено за [18].

тобто законність – це обов'язкове виконання вимог законодавства всіма суб'єктами підприємницької діяльності;

- обов'язковість - впровадження норм щодо умов становлення підприємницьких структур, їх функціонування та встановлення урядом граничних обмежень;

- рівність - однаковий підхід до суб'єктів підприємницької діяльності щодо систем оподаткування та ціноутворення тощо;

- економічна обґрунтованість - доцільність виробництва того чи іншого виду продукції на підставі показників розвитку виробництва та фінансових можливостей з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат і доходів;

- наукова обґрунтованість - необхідність пізнання й врахування в підприємстві дії об'єктивних економічних законів щодо розвитку ринкової економіки (закони вартості, попиту, пропозиції, конкуренції). Наукове

обґрунтування виду підприємницької діяльності базується на глибокому аналізі кон'юнктури ринку, усіх ринкових чинників та функціонуючих систем цін і податків» [19].

- цільова спрямованість – «характеризує визначення пріоритетних економічних напрямів, наприклад, підвищення якості продукції. Цільові пріоритети та цільова спрямованість агропідприємств змінюються на кожному етапі розвитку виробництва;

- безперервність - в просуванні від сировини до готової продукції виріб проходить низку етапів, кожен із яких має свою ціну;

- індивідуальність - центрі уваги стоїть людина як особистість, індивідуум;

- солідарність - передбачає, що люди перебувають у взаємозв'язку та взаємній відповідальності одне перед одним;

- субсидіарність - допомагає одночасно реалізувати принципи індивідуальності та солідарності. Адже правило субсидіарності захищає окрему людину, її свободу та індивідуальні права на самореалізацію у всіх сферах життя;

- дотримання загальнодержавних інтересів - органи місцевого самоврядування повинні розробляти програмні документи розвитку сільських територій, враховуючи те, що сільське господарство є одним із головних видів діяльності на селі та виходячи з необхідності забезпечення реалізації загальнодержавної стратегічної програми соціально-економічного розвитку регіону, країни в цілому;

- біосферо сумісність - спрямування економічного зростання не лише на потреби людини (соціуму), а й на потреби середовища її існування – біосфери, органічною складовою якої є людина;

- комплексність - сталий розвиток характеризує формування цілісних, збалансованих територіальних соціальних, економічних та екологічних систем, здатних до саморегулювання;

- територіальну справедливість - сприяє самостійному вибору обґрунтованих пріоритетів і цілей розвитку з урахуванням ресурсних можливостей території, її територіальних інтересів та функцій у задоволенні потреб населення» [19].

Блок 2 концепції розвитку та організації підприємств аграрної сфери в умовах економічної євроінтеграції формують теорії обміну товарами та розміщення виробництва.

Сутність теорії Гекшера–Оліна полягає в обміні товарами між регіонами з різним рівнем забезпеченості факторами виробництва. Тобто відповідно до цієї теорії регіони повинні вивозити ті товари, для виробництва яких використовувались надлишкові фактори виробництва, а ввозити ті товари, на виробництво яких використовувались дефіцитні (для цього регіону) фактори виробництва. Тобто виробництво нових товарів із плином життєвого циклу товару та часу переміщується з інноваційних регіонів в адаптивні, які пізніше стають експортерами цього товару чи продукції.

Особливий підхід щодо підвищення конкурентоспроможності регіонів запропонував англійський вчений-економіст Майкл Портер, який «використовував «правило ромба», відповідно до якого він виділяв чотири конкурентних переваги:

- наявність факторів виробництва;
- існування попиту;
- функціонування галузей постачальників;
- існування конкуренції на ринку»[20].

Отже, ефективний розвиток сільськогосподарських підприємств можливий тільки на кластерній основі, на засадах системності взаємозв'язків агропідприємств і підприємств-постачальників технічних засобів, переробних підприємств, сфери торгівлі.

Сутність теорії «плюсів зростання» французького вченого-економіста Ф. Перру полягає в тому, що «ареали економічного простору, де функціонують підприємства-лідери, притягують фактори виробництва,

забезпечуючи високу ефективність їх використання, перетворюючись на так звані «плюси зростання» [20].

Ідею поєднання трудової теорії цінності з теорією граничної корисності вбачав М. Туган-Барановський. Він вважав, що саме «такий підхід уможливить зіставлення корисності й витрат суспільної праці, тобто результатів із витратами. Учений сформулював закон, згідно з яким граничні корисності господарських благ, що вільно відтворюються, прямо пропорційні їхнім трудовим вартостям. У своїх працях М. Туган-Барановський «розвивав ідеї змішаної економіки, зокрема у праці «Соціальні основи кооперації» узагальнено ідеї про кооперацію в сільській місцевості» [21].

Блок 3 концепції формують теорії просторового регіонального розвитку, серед яких слід відзначити теорію Е. Бастіа, який, досліджуючи формування економіки сільських територій розвинутих країн, робить висновок, що «сільський простір, який не є ні фізичною, ні економічною периферією, перебуває в центрі глобального процесу реструктуризації, більше того, зі своїм двояким характером фактора виробництва і споживчого товару він відіграє активну роль у формуванні постіндустріальної економіки» [22].

Дослідження міграційної моделі Тодаро показує, що «міграція сільського населення пояснюється перевищенням доходів у місті над доходами в селі.

У дослідженні розвитку підприємств аграрної сфери і закономірностей економічної євроінтеграції доцільно опиратись на положення теорії «розміщення», які поділяються на статичні й динамічні. Сутність статичних положень цієї теорії – це вибір одного підприємства та виявлення причин, чому воно вибирає для своєї діяльності той чи інший регіон. А в динамічних концепціях були виділені стадії територіального розвитку підприємств. Зокрема, виділяли такі стадії:

- розміщення нових підприємств на нових територіях;
- нарощування потужностей на обраних територіях;

- просування підприємств на периферію.

Отже, в цих теоріях розглядається розвиток виробництва і розселення та стадійність розвитку регіону чи окремо взятої території» [23].

Основоположниками теорії «дифузії нововведень» були вчені-економісти: Г. Річардсон, Ф. Перру, Б. Беррі та інші. «Сутність її полягає в тому, що по території розсіювались економічні нововведення, під якими розуміли знання, технології, продукти. Нововведення (інновації) зароджувались в інноваційних центрах, далі переміщувались на територію економічного простору. Відповідно до цієї теорії роль інноваційних центрів відіграють обласні центри, а периферій – сільські населені пункти» [17].

Сутність «еволюційної теорії просторового розвитку (А. Трейвіш, О. Грицай) полягає в тому, що центри формують навколо себе периферію, стягують до себе основні торгові та фінансові потоки, створюючи єдиний економічний простір, в якому між центром і периферією формуються ієрархічні відносини. З часом одні регіони характеризуються економічним розвитком, а інші занепадають. Це стосується підприємств аграрної сфери приміських і віддалених сільських територій.

Взаємодію різних територіальних систем розглядає теорія «центр – периферія» (Дж. Фрідмана). У межах економічної системи завжди існують свої центри зростання і своя периферія» [24].

Американський вчений-економіст О. Амос запропонував теорію «нерівномірного розвитку регіонів» [25], сутність якої полягає в тому, що «нерівномірність самого розвитку регіону закладена в циклах, а полюси росту переміщуються відповідно до інноваційного продукту та нових ресурсів.

Теорії просторового регіонального розвитку спираються, з одного боку, на теорії дослідження формування сільських територій, а з іншого – на теорії розміщення» [25].

Блок 4 формують теорії економічної євроінтеграції. Зокрема, американський вчений-економіст Е. Харрода-Домар у своїй теорії

«економічного зростання» виділяє «інвестиції як головний чинник розвитку виробництва й одержання доходу. За його теорією, у суспільстві, яке динамічно розвивається, сукупний попит зростає пропорційно виробничим можливостям, які залежать від наявності ресурсів, робочої сили та стану техніки. Питання економічного зростання у своїх працях досліджував також американський вчений-економіст С. Кузнець.

А на думку Ф. Ліста, продуктивні сили залежать не лише від праці чи володіння природними ресурсами, а й від соціальних інституцій та законів. Головним напрямом розвитку економіки Ф. Ліст вважав прагнення народів до самозбереження і забезпечення власного добробуту» [23].

Більшість теорій економічної інтеграції ґрунтується на макроекономічному аналізі. «Початковим варіантом створення моделей економічного зростання була «економічна таблиця» французького вченого-економіста Ф. Кене, в якій досліджено рух створеного в сільському господарстві додаткового продукту в соціальну сферу [23].

Засновниками теорії «досягання життєвого циклу продукту» були К. Конті і Т. Озава [23]. Сутність цієї теорії «полягає у проведенні економічної політики експортної орієнтації конкурентоспроможних на зовнішніх ринках галузей і, на цій основі, нарощуванні конкурентних переваг інших галузей. Учені стверджували, що прямі іноземні інвестиції транснаціональних компаній можуть форсувати економічне зростання в країнах, що розвиваються.

Теорія «осей розвитку» (П. Потье) розглядає конкретні проблеми економічної інтеграції» [23]. Території розташовані між полюсами зростання і певним інтеграційним простором, через який проходять інформаційні, міграційні потоки, а тому ця територія стає віссю, коридором розвитку».

Аналіз теорій розвитку сільськогосподарських підприємств в умовах економічної євроінтеграції, дозволив сформулювати основні її принципи [23]:

- «принцип відкритості сільських територій. Сільська територія є відкритою економічною системою, на яку більший вплив мають зовнішні (екзогенні) чинники, ніж внутрішні (ендогенні). Ефективне управління сільською територією повинно враховувати взаємодію і взаємозалежність від сільських територій інших регіонів;

- принцип взаємозв'язку відкритості та ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств. Рівень зовнішньої та внутрішньої відкритості сільськогосподарського підприємства визначається його власним ресурсним потенціалом;

- принцип відкритості в обміні товарами. З боку органів місцевого самоврядування повинні бути усунуті всі перешкоди на шляху обміну товарами. Практика показує, що найінтенсивніше обмін товарами здійснюється між сусідніми регіонами, де добре розвинена дорожня інфраструктура;

- принцип ланцюга взаємозв'язку, який характеризує: відкритість сільських територій – прибутковість сільськогосподарських підприємств – зростання добробуту сільського населення;

- принцип конкурентних переваг сільськогосподарських підприємств. Зміна конкурентних переваг сільськогосподарських підприємств пов'язана із зміною внутрішнього та зовнішнього попиту. А основою конкурентних переваг підприємств є рівень сприйнятливості до інновацій;

- принцип комплексності та системного підходу. Усі явища, які ми досліджуємо, повинні бути певним чином описані й обов'язково у взаємозв'язку, взаємозалежності, взаємозумовленості.

Системний підхід передбачає вивчення і аналіз будь-якого об'єкта як єдиного цілого, як єдиної системи тому, що економічне явище не може бути досліджене, якщо наперед не визначені мета і критерії оцінки. Системність і комплексність фінансово-економічного аналізу виявляються також у необхідності дослідження будь-яких економічних явищ з погляду як економіки в цілому, так і соціального розвитку» [23].

Результати проведеного дослідження дають змогу нам виділити основні орієнтири аграрної політики в умовах євроінтеграції. Ними можуть бути: удосконалення механізму державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників; екологічно-соціальний напрям розвитку аграрного сектору економіки; комплексний розвиток сільських територій; формування інвестиційної привабливості сільськогосподарських підприємств.

1.3. Тенденції розвитку та функціонування аграрного сектору України в контексті міжнародної продовольчої безпеки та євроінтеграції

Забезпечення продовольчої безпеки завжди є і буде актуальною проблемою цивілізації земної кулі за будь-якого складу політичної системи світу. І ця проблема виявляється по-різному у відповідних макрорегіонах чи державах. Забезпечення продовольчої безпеки є однією із складових проблем української економіки.

Закон України «Про продовольчу безпеку України» стверджує, що «продовольча безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої держава гарантує фізичну й економічну доступність та якість життєво важливих продуктів харчування населенню згідно з науково обґрунтованими наборами продуктів харчування, підтримує стабільність продовольчого забезпечення населення та забезпечує продовольчу незалежність» [26].

За останнє сторіччя практично всі країни світу зіштовхуються з достатньо складними проблемами різного характеру. Такого глобального масштабу набула продовольча проблема, яка з появою пандемії COVID-19 буде тільки зростати. А у 2022 році виникла ще одна проблема, що загрожує виникненню кризи продовольства в світі - військова агресія Росії проти України.

Глобальний аспект продовольчої безпеки пов'язаний із тим, що, незважаючи на зростання обсягів продовольства, «проблема достатності та збалансованості продовольчого забезпечення жителів планети та її безпеки

залишається актуальною у контексті економічної безпеки країн та регіонів світу. Її вирішенням займаються світові організації – це ООН та підпорядкований їй спеціальний орган – ФАО, СОТ, Світовий банк, Комітет універсальної продовольчої безпеки та ін. Продовольча безпека нації є важливою умовою суверенітету держави, її внутрішньої політики, а також вагомою складовою незалежності в міжнародних відносинах» [27; 38].

Актуальність окресленої проблеми розглядалася у січні 2021 року у форматі онлайн через пандемію COVID-19 на 13-му глобальному форумі з питань продовольства та сільського господарства (GFFA), головна тема якого була – «як нагодувати світ у часи пандемій та зміни клімату? У рамках форуму учасники, а саме міжнародні організації та установи, провели дискусії. Завершальним етапом форуму стала Берлінська конференція міністрів сільського господарства, на якій ухвалили конкретні рішення (комюніке).

Інформаційні джерела організації ООН з продовольства і сільського господарства свідчать про те, що на сьогодні продовольча криза загрожує 37 країнам, голодувати будуть мільйони осіб. Головними причинами, що породжують та прискорюють світову продовольчу кризу, є:

1. Стрімке зростання кількості населення планети.
2. Зменшення земельних площ, придатних для вирощування сільськогосподарських культур.
3. Скорочення пропозиції в аграрній сировині деякими країнами-виробниками, що пов'язане з несприятливими погодними умовами та стихійними лихами.
4. Зростаюча кількість вирощування зернових з метою виробництва біопалива.
5. Зростання споживання продуктів харчування в густонаселених країнах світу – Індії та Китаї.
6. Світова політична нестабільність і страйки у країнах Північної Африки.

7. Виникаюча нестабільність на світових фінансових ринках у зв'язку з накопиченням бюджетних дефіцитів і загрозою виникнення дефолтів у деяких європейських країнах» [27].

Проблема продовольчої безпеки є на сьогодні актуальною для України, адже за роки незалежності в результаті непродуманих реформ в аграрній сфері виробництво сільськогосподарської продукції в країні значно скоротилося. Тому першочерговим завданням у державі є «вирішення проблеми щодо забезпечення продовольчої безпеки з одночасним збереженням та відновленням екології навколишнього середовища й раціональним використанням головного природного чинника сільськогосподарського виробництва – землі.

Для України землеробство та скотарство були і є традиційними видами діяльності. Згідно із статистичними джерелами, ще у 1985 році УРСР забезпечувала 46 % усієї пшениці, 56 % кукурудзи, 60 % цукрових буряків, 50 % соняшника у Союзі, а виробництво яловичини становило 24 %. Починаючи з 1991 року обсяги як рослинницької, так і тваринницької продукції стрімко знижувалися, а особливо масово зменшується поголів'я тварин. Наприклад, поголів'я великої рогатої худоби скоротилося у 6,5 раза, овець та кіз – у 6,3, свиней – у 2,7» [1].

Спричинили скорочення виробництва відповідні чинники: дезорганізація галузі і всього АПК, ліквідація сільськогосподарських підприємств, які на цей час функціонували, скорочення ринку збуту аграрної продукції і зростання конкуренції з боку іноземних товаровиробників.

Адже, за словами М. Кучера, «ситуація, яка склалась на сьогодні в Україні, і відсутність чіткої політики уряду із забезпечення продовольчої безпеки можуть спричинити повторення кризи 2003–2004 років, коли через посуху урожай впав до 20,6 млн т. Саме системні проблеми у країні, які загрожують продовольчій безпеці, вимагають і системних рішень. Окрім того, у липні 2021 року стартував ринок землі, а такого роду реформи у перші роки завжди дають певну «просадку» у виробництві продовольства.

Нагадаємо, що у 2020 році через кліматичні зміни та технологічні помилки аграрії втратили значну частину посівів. До того ж система державного управління агросектором в Україні є розбалансованою» [28].

Звичайно, рівень продовольчої безпеки залежить від потенціалу агропродовольчого сектору, який є домінантою у збільшенні національного доходу, забезпеченні продовольчої безпеки та продовольчої незалежності країни, формуючи до 20 % валового внутрішнього продукту.

Потужний ресурсний потенціал аграрного комплексу є запорукою зміцнення продовольчої безпеки країни та нарощування експортних можливостей.

Україна входить до двадцятки найбільших держав світу з найбагатшими ґрунтами. Зазначимо, що «найбільшими розмірами ріллі володіють США (185 млн га), Індія (160), Росія (134), Китай (95), Канада (46), Казахстан (36), Україна (33 млн га). А загальна площа світових сільськогосподарських угідь становить 4810 млн га, у тому числі ріллі – 3365 млн га»[1].

Щоб конкурувати нашій країні на рівних на світовому та європейському ринках, родючої землі замало. «Українські аграрії в середньому збирають удвічі менше пшениці з 1 гектара, ніж їх колеги у Франції та Німеччині. В інших напрямках сільськогосподарської діяльності – результати теж нижчі, ніж у великих аграрних країнах. Крім того, продукція аграрних господарств у всьому світі однакова – зерно пшениці, кукурудзи, м'ясо птиці, свинина, олія. Тобто сільське господарство зможе реально стати рушієм вітчизняної економіки, якщо зможе конкурувати на європейських та світових ринках. Тому наразі першочергове завдання в агробізнесі – підвищення операційної ефективності, освоєння нових технологій з вирощування аграрної продукції, а також використання нових фінансових інструментів для досягнення високих фінансових показників» [67].

З огляду на це, першочерговим завданням держави має бути забезпечення раціонального, найефективнішого використання природних і

земельних ресурсів, що буде гарантувати поліпшення економічної ситуації і сприятиме досягненню таких обсягів виробництва, які забезпечать повноцінне й високоякісне постачання продовольства для вітчизняного споживача, а також зробить можливим експортування конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції і продуктів її переробки з отриманням сталих прибутків.

Попри весь оптимізм щодо українського аграрного сектору та можливості, які відкриває Угода про асоціацію з ЄС та майбутня євроінтеграція України, нам «потрібно не забувати, що на нових для нас міжнародних ринках уже працюють сильні конкуренти. Бразилія, Аргентина, Мексика, країни Африки, Китай також розвиваються швидкими темпами, використовуючи новітні аграрні технології.

Зовнішньоекономічні та торговельні відносини між Україною та ЄС набули особливого значення з моменту укладання Угоди про Зону вільної торгівлі між Україною та ЄС» [29]. Аналізуючи період 2014–2021 рр. у співробітництві країн-членів ЄС та України загальний товарообіг продукції перевищив 9 млрд дол. США [30], з яких «73,0 % припадає на український аграрний експорт. Основні види продукції, які імпортує Україна з ЄС–28, це група 22 «Алкогільні і безалкогольні напої та оцет» – 10,3 % від загального обсягу імпорту (основні країни-імпортери – Греція, Італія та Німеччина), група 18 «Какао та продукти з нього» – 10,2 % (Польща, Нідерланди, Німеччина), 21 «Різні харчові продукти» – 9,1 % (Німеччина, Польща, Ірландія). Успішність Угоди про ЗВТ між Україною та ЄС у контексті розвитку торгівлі продукцією аграрного сектору підтверджується зростанням експорту до ЄС на 46,6 % у 2021 р. порівняно з 2016 р. Такі результати дають підстави стверджувати, що українська аграрна продукція конкурентоспроможна на європейських ринках збуту та користується постійним попитом; при цьому вона відповідає стандартам якості ЄС.

Основу аграрного експорту до країн-членів ЄС склали такі групи, як: 1) 10 «Зернові культури» – 37,5 % від загального обсягу експорту за групами

УКТ ЗЕД 01- 24 (основні країни-імпортери – Іспанія, Нідерланди, Італія» [25]); 2) 12 «Насіння і плоди олійних рослин; інше насіння, плоди та зерна; технічні або лікарські рослини; солома і фураж» – 18,0 % (Німеччина, Бельгія, Франція); 3) 15 «Жири та олії тваринного або рослинного походження; продукти їх розщеплення; готові харчові жири; воски тваринного або рослинного походження» – 17,6 % (Нідерланди, Іспанія, Італія»[30].

Варто зазначити, що перспективні «експортоорієнтовані види органічної вітчизняної продукції до ЄС це свіжі овочі, зокрема: цибуля, часник, помідори, огірки, кабачки, баклажани, перець тощо; ємність ринку овочевої органічної продукції в ЄС щороку зростає на 12-15 %»[31]. Отже, Україна виступає активним учасником міжнародних торговельних відносин та зміцнює свої позиції на світовому ринку товарів і послуг, особливо – у секторі аграрної продукції. Позитивним слід вказати факт поступової переорієнтації українських товаровиробників з досягнення кількісного зростання обсягів експорту на зміцнення та утримання якісних показників їх позиціонування у сфері міжнародної торгівлі.

До «п'ятірки країн з найбільшою часткою у зовнішньоторговельному обігу між Україною та країнами ЄС входять: Нідерланди – 15,2%, Польща – 14,3 %, Італія – 12,6 %, Іспанія – 12 %, Німеччина – 11,5 %» [32].

У 2020 році «експорт української агропродовольчої продукції до країн ЄС впав на 10,8 % порівняно з 2019 роком, при цьому Україна закрила 11 квот на безмитний експорт до ЄС (на продукцію: крохмаль, мед, цукор, крупи та борошно, оброблений крохмаль, оброблені томати, оброблена продукція із зернових, соки, яйця, кукурудза, м'ясо птиці).

На розвиток сільського господарства стали все більше впливати технології, не зв'язані безпосередньо з вирощуванням та збором сільськогосподарських культур, а відповідальні за планування, управління бізнес-процесами, продаж врожаю, а також комунікації з потенційними» [33].

Окрім ІТ для фермерства, агробізнес потребує «автоматизації найрізноманітніших складових своєї діяльності. Це бюджетування, контроль доходів і витрат, управління персоналом, проектами, продажами, договорами та документацією тощо. Для цього агрокомпанії впроваджують системи CRM (управління взаєминами з клієнтами) та BPM (управління бізнес-процесами), які покривають більшість завдань і можуть об'єднати, «оркеструвати» інше наявне програмне забезпечення. На основі BPM-системи також є галузеві рішення для управління земельним фондом, прогнозування врожайності на основі статистичних даних, планування земельних робіт, посіву та збору врожаю»[34].

Поширена в Україні «платформа bpm'online, яка містить інструменти управління взаєминами з клієнтами та керування бізнес-процесами, – розробка української компанії Terrasoft. Вона має як вебформат, так і формат мобільного додатка для популярних операційних систем. У компанії, що розробила систему, зауважують: попитом в агробізнесу користується функціональність CRM-системи під назвою «польові продажі». Це можливість планувати та фіксувати в додатку зовнішні зустрічі, демонструвати закупникові наявну сільськогосподарську продукцію та робити одразу замовлення. Також у мобільному додатку виїзні інженери, які працюють з агротехнікою, фіксують дані про несправності та надане сервісне обслуговування.

ІТ-фахівці, фермери та власники підприємств «знаходять» одне одного, спілкуються та поглиблюють співпрацю одне з одним. Захід проводиться за підтримки профільного Міністерства аграрної політики та продовольства: держава зацікавлена у співпраці ІТ-фахівців та фермерів. У 2018 році такий хакатон провели у лютому. Його відвідали понад 150 розробників та аграріїв з різних куточків України. Вони напрацювали 25 проєктів, 15 з яких було розроблено безпосередньо під час конкурсу. За підрахунками фахівців, нинішній світовий ринок ІТ-рішень для потреб сільського господарства – це приблизно \$400 млрд щорічно.

Передумови комп'ютеризації, яку переживає аграрний сектор, аналогічні іншим ринкам: оптимізація затрат фінансів та часу, підвищення точності розрахунків та планування. Крім того, почали з'являтися програмні комплекси та устаткування для високої швидкості впровадження новацій. Аграрії пізніше за всіх розпочали, але наздоганяють фінансову, промислову та інші галузі економіки»[34].

Продовольча безпека, як складова національної безпеки, вимагає проведення ефективних реформ, які створять умови для повноцінного розвитку сільськогосподарської галузі. Насамперед потрібно, щоб аграрії безпроблемно мали доступ до джерел фінансування та безвідсоткового кредитування і могли покривати витрати низькорентабельної продукції тваринництва»[65].

Наприклад, у таких «країнах, як Ірландія, Австрія, Франція, де високий рівень життя, виробники сільськогосподарської продукції, завдяки потужній урядовій підтримці та доступу до дешевих кредитів, забезпечують не лише внутрішні потреби ринку виробленою продукцією, а й мають можливості постачати її за кордон. Відомий економіст Ерік Райнерт наголосив на тому, що кожна країна має свою «професію», тобто домінуючу спеціалізацію. Але Україна сьогодні «заробляє на життя» експортом сировини, переказами емігрантів-заробітчан та запозиченнями у МВФ та інших закордонних кредиторів. У результаті наша країна «спеціалізується» на бідності і таку «професію» потрібно радикально змінювати – ставати виробником, інноватором, підприємцем» [35].

Про ускладнення продовольчої проблеми свідчить і те, що сьогодні селянство як первинна форма існування соціуму та соціальності перебуває на межі вимирання. Внаслідок «системної недосконалості сучасних аграрних реформ відбувається руйнація сільських поселень, деградує соціальна сфера й інфраструктура села, знижуються трудова мотивація селянства, рівень та якість життя сільського населення загалом. Така тенденція призводить до скорочення сільських населених пунктів. Незадовільним є рівень

облаштування сільських⁹⁹⁹ поселень. Більшість жителів села є малозабезпеченими або безробітними. У зв'язку з цим, а також через міграційні процеси зменшується кількість населення України. Відбувається відтік працівників та кадрів за кордон» [36].

Рівень зайнятості сільського населення у всіх сферах економічної діяльності скорочується, а «оплата праці у сільському господарстві майже на 30 % є нижчою, ніж у середньому в економіці країни. За межею бідності живе близько 20 % сільських домогосподарств, а у майже 50 % загальної кількості сільського населення сукупні витрати не перевищують рівня прожиткового мінімуму» [36].

Отже, соціальний прошарок, що забезпечує продовольчу безпеку країни, годує її населення, сам позбавлений належних умов для гідного людського існування, що суперечить національним інтересам.

На думку А. Маршалла, будь-яка «система, яка допускає розтрату вищих якостей нижчих категорій працівників, здатна викликати до себе серйозне недовір'я. І тут важливу роль відіграє система харчування населення, бо хоча сьогодні недоїдання навряд чи є безпосередньою причиною смерті, проте воно часто є причиною загального ослаблення організму, яке позбавляє його здатності протистояти хворобам та є головною причиною низької продуктивності праці» [30].

Нині Україна перебуває на низькому етапі трансформування економічної системи. Щорічно великих втрат зазнає АПК як основний виробник сільськогосподарської сировини і продовольства. Зниження платоспроможності попиту великої частини населення призвело до скорочення нормативного рівня споживання продовольчих товарів, незбалансованості раціону харчування, що негативно позначається на здоров'ї людей і розвитку нації.

Таке «становище зумовлене тим, що: 1) існують перешкоди для інвестицій в аграрний сектор економіки України; 2) нестабільна, непрогнозована та непрозора державна політика; 3) недостатне

фінансування; 4) відсутня ефективна та доступна інфраструктура аграрних ринків та системи маркетингу; 5) неефективна державна політика щодо підтримки експортерів.

Тому реформування аграрного сектору країни має полягати в можливості вільного розвитку підприємницької діяльності в сільській місцевості, впровадження інновацій у виробництво, розширення соціальної інфраструктури та незалежного розвитку сільських територій. А природно-кліматичні умови та наявний людський потенціал сприятимуть нарощуванню обсягів сільськогосподарської продукції, які дадуть змогу не тільки забезпечити власну продовольчу безпеку, а й зайняти важливе місце на світовому ринку продовольства. До того ж розвиток сільського господарства дає поштовх розвитку переробної, харчової та інших видів промисловості, що сприятиме зростанню ВВП» [37].

Також зміцнення продовольчої безпеки вимагає від держави усунути серйозний економічний недолік – «подолання корупції, її прозоре викриття та справедливе покарання; забезпечити сприятливі економічні, політичні, юридичні та психологічні умови для створення нових господарюючих одиниць різних форм власності – це шлях до підвищення валового внутрішнього продукту на особу; сприяти достатньому обсягу фінансування наукових досліджень і новітніх розробок в аграрному секторі» – один із напрямів підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва та його високої фінансової результативності; подолати політичну нестабільність – це свідоме зміцнення толерування до політиків з боку як суб'єктів господарювання, так і населення загалом[37].

Ефективне управління – ось що дозволить українським аграріям бути успішними. Все ж сільське господарство є «периферійною сферою світової економіки, її «сировинною» складовою, такою як добування вугілля, нафти, газу, хімічна промисловість, металургія тощо. Розвинений західний світ побудований на економіці створення доданої вартості і залишає для себе

«чисту інтелектуальну діяльність» – фінансові інновації, фондові ринки, телекомунікації та високі технології» [31].

Саме тому успішні українські холдинги знаходять можливості для розширення бізнесу в «побудові вертикально інтегрованих структур – таких компаній, де не тільки вирощуть сільськогосподарську сировину, а й отримують додану вартість за рахунок її переробки та розвитку власних брендів»[37]. Менеджерам холдингів, які намагаються перебудувати компанію, зміщуючи фокус із виробництва сировини на переробку сільськогосподарської продукції, передусім потрібно відслідковувати і розуміти тренди міжнародного споживання продуктів харчування і попит на відповідні напівфабрикати. Важливо також «уміти ефективно оцінювати альтернативні інвестиційні проєкти в обладнання з переробки сільськогосподарської сировини, його потужність, гнучкість у переналаштуванні, а також налагоджувати міжнародні контакти з метою отримання доступу до нових країн збуту своєї продукції» [37].

Повномасштабна війна стала справжнім випробуванням для аграріїв. Вториння спричинило руйнування налагоджених роками процесів, логістичних ланцюгів. Багато посівних територій було заміновано, до частини немає доступу, знищено техніку та склади.

Утім хоробрість українських аграріїв не має меж, тож попри жахіття війни на весні цього року вони дали старт посівній, а влітку і восени – збиранню врожаю. Агробізнес налагоджує логістику та співпрацю з іноземним ринком, розширює свої виробництва на заході країни.

Висновки до розділу 1

Агропромисловий комплекс — пріоритетний сектор української економіки, що є запорукою забезпечення продовольчої безпеки країни з високим потенціалом. Його важливою складовою є аграрний сектор економіки. Він розвивається в умовах високої енергетичної забезпеченості, застосування широкого спектра агротехнічних прийомів, екологізації на

основі використання сучасних енерго- та природозберігаючих технологій, методів і способів меліорації та хімізації.

Основними орієнтирами аграрної політики України в умовах євроінтеграції можуть бути: удосконалення механізму державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників; екологічно-соціальний напрям розвитку аграрного сектору економіки; комплексний розвиток сільських територій; формування інвестиційної привабливості сільськогосподарських підприємств тощо.

Україна – це велика аграрна територія з потужними перспективами, тому треба створити сприятливі умови для розвитку аграрної галузі, використавши досвід розвинених країн. До того ж країна може стати економічно успішною, стати повноправним членом Європейського Союзу.

РОЗДІЛ 2. ОЦІНКУ ЕФЕКТИВНОСТІ ГОСПОДАРЮВАННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

2.1. Макроекономічний аналіз ефективності господарювання в аграрному секторі економіки України

Вітчизняний аграрний сектор економіки зазнав багатьох структурних змін за період незалежності, включаючи відхід від планово-командної системи господарювання, проведення аграрної реформи на селі та функціонування в умовах вимушеної переорієнтації виробничо-експортної діяльності. Однак він залишається чи не найбільш важливою ланкою економіки України, самостійно формуючи її продовольче забезпечення та створюючи імідж провідного гравця на світовому ринку сільськогосподарської продукції.

Ставши більш мобільним, наш агропродовольчий ринок все ще до кінця не структурувався, залишаючи відкритим питання збалансованості показників виробництва, зовнішньої торгівлі та споживання. Змінюється механізм його функціонування, що дає підстави сподіватися на чіткішу прогнозованість розвитку аграрної галузі та пов'язаних з нею сфер економіки в середньо- і довгостроковому періодах.

Характерної динаміки реструктуризації аграрний сектор економіки України набув, сформувавши специфічні позитивні і негативні ефекти, які мають національні особливості щодо макроекономічних тенденцій ефективності господарювання; результативності підприємницької діяльності; розвитку ринку сільськогосподарської продукції та продовольства; умов праці, використання робочої сили й економічної спроможності споживачів долучитися до споживання продовольства.

За роки незалежності України вітчизняний «аграрний сектор економіки» формувалася і розвивалася завдяки здійсненим ринковим трансформаціям. Головними серед них були приватизація державних сільськогосподарських, переробних і сервісних підприємств, реорганізація колишніх колгоспів, міжгосподарських й інших підприємств та організацій

створення на їх базі принципово нових суб'єктів агропромислової діяльності ринкового типу, формування інфраструктури аграрного ринку та конкурентного середовища.

Із запровадженням ринкових механізмів цінового і податкового регулювання, державних програм підтримки окремих напрямів господарської діяльності, заходів із розвитку кредитування створювалися сприятливі умови для активізації зовнішньоекономічної діяльності, визначалися заходи в питаннях розвитку українського села та сільських територій тощо»[2]. Україна стала членом міжнародної продовольчої організації (ФАО ООН), вступила до Світової організації торгівлі (СОТ) та до інших чисельних міжнародних союзів й об'єднань, де питання сільського розвитку мають велике значення.

Такі складні процеси вимагали «досконаlih наукових обґрунтувань з підготовки чисельних законодавчих і нормативних актів, організації системи контролю за дотриманням їх вимог по всій території держави, проведення професійних дискусій і переговорів з різними міжнародними й внутрідержавними інституціями, створення громадських об'єднань агровиробників та інших недержавних організацій, здійснення ряду інших організаційних, адміністративно-контрольних, економічних, соціальних екологічних, наукових, кадрових та інших функцій держави»[39].

Ці взаємодоповнюючі дії дали можливість провести базове ринкове реформування в аграрному середовищі. В результаті, за даними статистики, «вдалося збільшити обсяги виробництва продукції сільського господарства і продовольчих товарів майже у 1,8 раза порівняно з 2000 р., суттєво підвищити врожайність сільськогосподарських культур та продуктивність тваринництва, стабілізувати продовольчу безпеку держави, перетворити аграрний сектор із традиційно збиткової у прибуткову галузь національної економіки, стати одним з основних вітчизняних експортерів продукції і послуг, певним стабілізатором інфляційних процесів і девальвації

національної грошової одиниці, й одночасно важливою бюджетоформуючою сферою економічної діяльності» [39]. (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Динаміка показників діяльності суб'єктів господарювання в сільському господарстві за 2000-2020 рр. (період активного реформування)

Показник	Од. виміру	Рік			2020 до 2000,%
		2000	2010	2020	
Виробництво с.-г. продукції у порівнянних цінах 2010 р.	млрд грн	151,0	194,9	269,4	178,4
Обсяги експорту с.-г. продукції і продовольчих товарів	млн дол. США	1582,0	10284,0	18611,8	1176,4
Урожайність основних с-г культур та продуктивність худоби:					
зернові та зернобобові	ц/га	19,4	26,9	474,0	244,3
буряк цукровий	ц/га	176,7	279,5	508,5	287,8
соняшник	ц/га	12,2	15,0	23,0	188,5
овочі	ц/га	108,2	2166,6	204,7	189,2
плоди і ягоди	ц/га	38,4	78,2	124,8	325,0
середньорічний надій молока від однієї корови – всього	кг	2359	4082	4922	208,7
у сільгосп підприємства т.ч.	кг	1588	3975	6190	389,8
Продуктивність праці у підприємствах, які здійснювали діяльність (у постійних цінах 2010 р.)	грн на одного зайнятого	27066,9	132680,4	313627,3	1158,8

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [1]

Разом із тим, розвиток аграрного сектору економіки України постійно зазнає впливу чисельних зовнішніх і внутрішніх чинників. Пандемія COVID-19 постала перед світом системним викликом для розвитку соціально-економічних систем і господарських структур. «Ефективність реалізації господарського потенціалу аграрного сектору економіки України зазнає впливу чинників галузевої специфіки і глобального фактору пандемії Covid-19. Фактично в останнє триріччя (від кінця 2019 року) це однозначно як

стримувальний, так і за певних умов стимульний вплив щодо характеру ефектів сільськогосподарського бізнесу. Макроекономічний аналіз ефективності господарювання в аграрному секторі економіки України не виявив значних системних погіршень - навпаки, галузь порівняно з іншими динамічно розвивається, нарощуючи продуктивність і експортний потенціал»[39].

Компенсуючим щодо ефектів незначного впливу карантинних заходів, пов'язаних із стримуванням пандемії Covid-19, можна вважати «індикатор зміни валового внутрішнього продукту. Цей показник, який характеризує макроекономічні зміни продуктивності аграрного сектору, навпаки, зріс у 2021 р. (в окремих кварталах) порівняно з 2020-м. Зокрема така тенденція характерна у часовій періодизації змін за кварталами (табл. 2.2). Хоч відбулося деяке зниження частки сільського господарства у валовому внутрішньому продукті по економіці України, якщо брати до уваги поквартальну динаміку. Зазначене зниження спричинено порушенням відмінності роботи інфраструктури, зокрема транспортної, щодо організації експорту сільськогосподарської продукції. Надто ускладнилася ситуація у другому кварталі 2020 року – це був піковий період невизначеності щодо подальшого перебігу епідеміологічної ситуації у світі. Негативний вплив на економічні ефекти господарювання в аграрному секторі економіки та реалізацію маркетингових стратегій підприємств виявив сектор «тимчасове розміщення й організація харчування» [40] (див. табл. 2.2).

Малі аграрні господарські структури «виявилися позбавленими доступу до каналів реалізації продукції, таких як готельно-ресторанний сектор і продуктові ринки, які не працювали через карантин. Карантинні заходи щодо запобігання поширення Covid-19 стали одним із стримувальних чинників в організації виробництваспоживання продовольства на внутрішньому ринку саме в інфраструктурному сегменті. У подальшому внутрішній ринок активізував національну спроможність механізмів

Таблиця 2.2

Валовий внутрішній продукт, млрд. грн

Показник	2020 р.				2021 р.				2022 р.
	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.	I кв.
Усього	695	801	968	959	728	752	1000	1118	845
Сільське, лісове та рибне господарство	24	38	164	130	24	30	158	176	28
Частка сільського господарства	3,5	4,8	16,9	13,6	3,3	4,0	15,8	15,8	3,3
Тимчасове розміщення й організація харчування	8,1	9,0	9,5	8,7	7,6	3,9	7,9	7,5	7,8

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України [1] самозабезпечення, які завжди актуально представлені в інституційному сегменті агропродовольчого ринку. На відміну від інших країн в Україні, передусім на селі, структурна система продовольчого забезпечення вибудована на механізмі самозабезпечення. Аналіз зміни обсягу валового внутрішнього продукту в 2020 р. до відповідного кварталу попереднього 2019 р. (табл. 2.3) підтвердив дану динаміку» [41].

Таблиця 2.3

Зміна обсягу валового внутрішнього продукту за 2020 р. до відповідного кварталу попереднього року, % (у постійних цінах 2016 року).

Показник	2020 р.					2021 р.
	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.	За рік	I кв.
ВВП усього	-1,2	-11,2	-3,5	-0,5	-4,0	-2,2
Сільське, лісове та рибне господарство	-1,6	-28,9	-10,7	-8,3	-11,5	-4,8
Тимчасове розміщення й організація харчування	-11,9	-58,2	-22,3	-21,4	-28,5	-4,5

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України [1]

В аналізі виділено другий квартал 2020 року, в якому ВВП сектору «сільське, лісове та рибне господарство» порівняно до відповідного періоду 2019 року знизився на 28,9%, надалі тенденція була стрибкоподібною» [1].

Ще одним чинником, вплив якого тут враховано, є сезонність виробництва. Сільське господарство України сьогодні це «переважно галузь рослинництва, з монокультурним експортоорієнтованим виробництвом (тваринництво набуло мінімального розвитку), до головної причини спаду – наявності карантинних обмежень додається й сезонність господарювання» [38].

Аналіз інвестиційної привабливості агропродовольчого сектору в період карантинних обмежень доводить, що обсяг інвестицій кардинально не змінився майже на рівні минулих періодів (табл. 2.4)

Таблиця 2.4

Капітальні інвестиції, млрд. грн				
Рік	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.
Усього				
2019	108	234	379	584
2020	76,9	163,8	268,8	419,8
2021	78,2	191,1		
у т.ч. сільське, лісове та рибне господарство				
2019	11,0	23,6	38,5	55,3
2020	7,1	14,5	25,0	36,4
2021	8,8	19,4		
частка сільського, лісового та рибного господарства, %				
2019	10,1	10,1	10,2	9,5
2020	9,2	8,9	9,3	8,7
2021	11,2			

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України [1].

За динамікою поквартальних даних, індекс капітальних змін протягом I кв. 2021 року зростає. Це ще одне значиме підтвердження того, що галузь сільськогосподарського виробництва найменшою мірою зазнала впливу наслідків обмежувальних карантинних заходів. Сформована система агрогосподарювання демонструє природно логічну інвестиційну привабливість продукції. Наявність в Україні ексклюзивних ресурсних спроможностей сільськогосподарської галузі кардинально впливатиме як на

національну, так і на глобальну продовольчу безпеку. Тому ця галузь не зменшує рівень інвестиційної привабливості, зокрема в перспективі довгострокового стимулювання.

Репрезентативним для аналізу «макроекономічних тенденцій розвитку агропродовольчого сектору в період дії карантинних заходів, надто за підсумками 2020 року, є показник динаміки (табл. 2.5) і структури валової продукції сільського господарства. Він характеризує продуктивність праці за вартістю в сільському господарстві, рослинництві та тваринництві а також структурно - по категоріях виробників» [41].

Таблиця 2.5

Продукція сільського господарства, млрд. грн (у постійних цінах 2016 року)

Рік	Господарства усіх категорій			У тому числі					
	Продукція сільського господарства	З неї		Продукція сільського господарства	З неї		Продукція сільського господарства	господарства населення	
		Продукція рослинництва	Продукція тваринництва		Продукція рослинництва	Продукція тваринництва		Продукція рослинництва	Продукція тваринництва
2019	671	529	142	438	368	70	233	162	72
2020	681	539	142	450	377	73	231	162	69
2020 у % до 2019	101,4	101,8	100,2	102,7	102,5	103,8	99,1	100,2	96,7
2021	612,1	473,4	138,7	395,7	323,2	72,5	216,4	150,2	66,2
2021 у % до 2020	89,9	87,9	97,5	88,0	85,8	99,3	93,6	92,8	95,6

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України [1].

Аналіз динаміки продукції сільського господарства підтверджує стабільний характер позиціонування результативності аграрної галузі, в якій не сталося кардинального спаду продуктивності. Вчені вважають, що на зниження обсягів продукції «за підсумками 2021 року порівняно з 2020-м вплинув більшою мірою природно-кліматичний фактор, ніж карантинні обмеження. На підтвердження такої оцінки свідчить те, що у 2021 р. порівняно з 2020-м урожайність основних сільськогосподарських культур була нижчою, тому вплив карантинних заходів, знову ж таки, не надто прослідковується. Індекси продукції сільського господарства до попереднього року дещо знизилися» [42].

Підсумок оцінок макроекономічних тенденцій щодо ефективності господарювання в аграрному секторі економіки України пов'язаний з тенденціями аналізу структурних змін у системі виробництва експорту й внутрішнього використання сільськогосподарської продукції. «Економічний потенціал та ефективність господарювання в аграрному секторі реалізуються на ринку, що за будь-яких умов передбачає відносини із збалансування інтересів виробників і споживачів, держави. Сільськогосподарські підприємства, постачаючи на ринок продукцію, позиціонують її як товар для продажу у статусі реалізації цілі з отримання доходу, вступають у ринкові соціально-економічні відносини із споживачем. Саме на цей аспект функціонування кон'юнктури ринку сільськогосподарського товару певним чином вплинули карантинні заходи із стримування пандемії COVID-19, найбільшою мірою формалізовані у 2021 р. Вказаний період обтяжувальні заходи разом з поведінкою учасників ринкового обміну, зокрема виробників, споживачів та інфраструктурною сферою, відчутно вплинули на зміну обсягів реалізації продукції (дод. Б): індекс фізичного обсягу реалізованої підприємствами продукції склав: по продукції сільського господарства – 88,4%, по продукції рослинництва - 85,4 %, по продукції тваринництва - 102,7%; індекс фізичного обсягу продукції, реалізованої господарствами населення: по продукції сільського господарства – 81,4 %, по продукції рослинництва – 77,9%, по продукції тваринництва - 88,8 % »[40].

Відповідно, у всіх основних секторах господарювання (підприємницький та індивідуальний), окрім галузі тваринництва у підприємницькому секторі, зменшились обсяги сільськогосподарської продукції на ринку. Це пов'язано «з невизначеністю щодо розвитку епідеміологічної ситуації, а також із порушенням функціонування каналів збуту продукції. Надто відчутно вплинули обмежувальні заходи на індивідуальний сектор господарювання, малий та мікросільськогосподарський бізнес, для якого основним каналом збуту продукції є сільськогосподарські ринки і стихійні точки продажу продукції.

Обмеження доступу до традиційних каналів реалізації сільськогосподарської продукції та продовольства стало причиною негативного ефекту за результатами впливу карантинних заходів» [42].

Для аграрного сектору щодо «формування кон'юнктури ринку 2021 рік виявився важко прогнозованим. Стосовно реалізації мотивацій усіх учасників обміну деструктивні з посилення ризиків для споживачів і підприємців значно вплинули, зокрема, на динаміку ціноутворення, що демонструє відповідний спектр динаміки цінової ситуації на ринках сільськогосподарської продукції та продовольства (дод. В).

У 2021 р. індекси цін продукції, реалізованої підприємствами та господарствами населення, значно зросли порівняно з 2020 р. Карантинні обмежувальні заходи стали причиною низки непередбачуваностей у формуванні пропозиції сільськогосподарської продукції, постачання її на ринок. Тому ціни підвищуються із зростанням попиту; побоюваннями споживачів щодо перспектив набуття ними можливості купівлі продовольства; раптовим зникненням окремих імпортованих продовольчих товарів; «притриманням» продуктів до «кращих часів» тощо. Показовими є поквартальні зміни індексу цін реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами» [38] (дод. Д).

Відзначимо відносно стабільності індексу споживчих цін на продовольство - продукти харчування – та цін реалізації сільськогосподарської продукції. Це свідчить про високий рівень доступності продовольства, а також гарантування можливості задоволення продовольчої безпеки.

Функціонування аграрного сектору економіки у період пандемії позначилося на розвитку підприємницької діяльності - на активності й ефективності підприємств. На підставі даних динаміки статистичних «оцінок стосовно господарських формувань є очевидним зменшення їх кількості у 2020 р. порівняно з 2019-м, тоді як у 2019 р. до 2018-го – збільшення» [1]. (дод. Е).

Кількість підприємств у галузі сільське, лісове та рибне господарство, станом на 1 листопада аналізованих років змінювалася залежно від результативності господарювання, реалізації мотивацій підприємців до реструктуризації та трансформації тощо. «Карантинні обмеження щодо запобігання поширенню Covid-19 в останні два роки стали одним, але не основним чинником сприяння змінам щодо кількості підприємств. Зміни в кількості активно діючих підприємств відбулися, але у результаті впливу не обмежувальних карантинних заходів, а ринкових, господарських соціальноекономічних транзакцій. Переважно відбувся перерозподіл власності й капіталу внаслідок такого роду транзакцій, як злиття-поглинання. Через обмеження доступу до каналів збуту продуктів кількість підприємств зменшилася. Станом на 1 листопада 2021 р. порівняно з відповідним періодом 2012-го тенденції щодо зменшення кількості підприємств актуальними у всіх регіонах» [42].

Макроекономічні тенденції зайнятості населення у 2021 р. (рік пандемії) виявилися деструктивними. Індикатор зайнятості за підсумками 2021 року порівняно з 2020-м виявився від'ємним, тоді як, наприклад, у 2020р. до 2019-го збільшувалася чисельність зайнятих.

Зменшення чисельності зайнятих у сільському господарстві «відбулося переважно у трудомістких галузях тваринництва і рослинництва (тепличне господарство), які передбачають значні скупчення людей через потребу застосування ручної праці. В інших секторах, зокрема там, де сільськогосподарська діяльність ведеться на великих площах у відкритому просторі, негативний ефект зайнятості мінімальний.

Протягом 2020-2021 рр. середньомісячна заробітна плата з розрахунку на одного працівника кардинально не змінилася і становила в середньому близько 1000 грн.» [1]. У 2021 р. рентабельність підприємницької діяльності у продуктовому вимірі відображено в табл. 2.6.

Особливо відчутні економічні результати за рівнем ефективності

Таблиця 2.6

Рівень рентабельності виробництва продукції сільського господарства,
%

Продукція	2017	2018	2019	2020	2021
Культури зернові та зернобобові	37,8	25,0	24,7	11,8	20,0
пшениця	31,7	26,8	24,6	7,3	21,5
ячмінь	25,4	24,0	25,6	2,3	12,1
кукурудза	45,7	23,7	27,2	17,8	21,3
Соняшник	61,9	41,3	32,5	23,5	39,4
Соя	52,0	28,8	21,0	13,3	30,2
Ріпак	44,9	43,6	31,1	9,4	17,2
Буряки цукрові	24,6	12,4	-11,4	-15,4	-13,5
Культури овочеві	15,3	9,9	13,3	2,8	8,0
Картопля	0,6	10,0	6,8	15,4	11,0
Культури плодові та ягідні	25,0	35,4	6,4	6,2	19,0
Виноград	71,4	51,6	22,6	-7,2	-16,2
Молоко	18,6	26,9	16,1	20,6	20,4
Велика рогата худоба на м'ясо	-23,2	3,4	-17,7	-27,1	-24,2
Свині на м'ясо	-4,1	3,5	6,9	4,7	2,6
Яйця птиці свійської	0,5	-9,0	5,4	-23,5	-19,2

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України [1]. простежено у рослинництві, адже рентабельними були всі культури, окрім буряків цукрових і винограду. Вважаємо, що «через автономізацію витрат або їх відкладення через невизначеність підприємства певним чином забезпечили оптимальну собівартість виробництва, а сприятливі кон'юнктурні умови, зокрема експорту, сприяли підвищенню дохідності виробництва, хоч на загальному рівні» [41] (табл. 2.7) фінансові результати дещо погіршилися у 2021-му порівняно з 2020 роком.

Таблиця 2.7

Фінансові результати галузі сільське, лісове та рибне господарство

Показник	2019	2020	2021
Фінансові результати до оподаткування, млрд грн	71,5	94,0	81,8
Чистий прибуток, млрд грн	71,0	93,3	81,1
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	18,3	19,2	18,4
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	13,7	16,1	13,5

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України [1].

Обмежувальні карантинні заходи з реалізації політики стримування поширення пандемії COVID-19 найбільшою мірою мали вплинути на соціально-економічну результативність функціонування аграрного сектору. Проте протягом 2019-2021 рр. грошові доходи й ресурси збільшилися (табл. 2. 8).

Таблиця 2.8

Грошові доходи і сукупні ресурси домогосподарств у містах та сільській місцевості (у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн)

Показник	Рік				2020 до 2019,%	2021 до 2020,%
	2018	2019	2020	2021		
Усі домогосподарства						
Грошові доходи	7146	8904	11145	11671	125,17	104,72
Загальні доходи	8013	9720	11851	12248	121,92	103,35
Сукупні ресурси	8165	9904	12118	12432	122,36	102,59
У міських поселеннях						
Грошові доходи	7443	9376	11906	12342	126,98	103,66
Загальні доходи	8071	9926	12317	12620	124,09	102,46
Сукупні ресурси	8214	10121	12592	12806	124,41	101,70
У сільській місцевості						
Грошові доходи	6536	7930	9569	10267	120,67	107,30
Загальні доходи	7893	9295	10884	11470	117,10	105,38
Сукупні ресурси	8065	9455	11137	11651	117,79	104,61

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України [1].

Розглядаючи «оцінки розвитку аграрного сектору економіки України в умовах пандемії COVID-19 та дані аналізу впливу обмежувальних карантинних заходів для її стримування, потрібно виділити національні особливості аграрної структури і сільського розвитку, які кардинально відрізняються від світових: у макроекономічному плані - експортоорієнтованість галузі; зайнятість - самозабезпеченість, приховані доходи; ринок - самозабезпечення продовольством; підприємництво – значна частка незареєстрованого бізнесу в індивідуальному секторі» [39].

Обмежений або більшою мірою незначний вплив карантинних заходів щодо боротьби з пандемією на розвиток аграрного сектору національної економіки безпосередньо пов'язаний із структурою галузі й господарської спеціалізації підприємств. Важливим є той факт, що «галузь вузькоспеціалізована - зорієнтована на виробництво невеликої кількості максимально експортоорієнтованих, високомаржинальних культур і носить сировинний характер. Тобто, якщо вести мову про ефективність такої моделі господарювання, то завдяки високому стабільному попиту на експортні культури, а також продукти їх переробки (соняшникова олія) виробники отримали достатньо значні доходи.

Проте в довгостроковій перспективі, за наслідком ситуації щодо набуття аграрним виробництвом короткострокового ефекту в плані отриманого високого прибутку, може виявити себе негативний наслідок у загальному деструктиві щодо гарантування доступності продовольства для пересічних громадян України. Отже, незважаючи на зростаючу динаміку доходів аграрного сектору, в перспективі із зменшенням матеріального добробуту населення можуть виникати непередбачувані соціально-економічні ситуації, зв'язані із доступом до продовольства» [40].

Комплексний аналіз ретроспективи та сучасних тенденцій ринку сільськогосподарської продукції України надає можливості оцінити перспективи його розвитку [31, 43, 44].

Одним із прогнозів, який охоплює багато питань виробництва і політики сільського господарства, є «спільне дослідження Продовольчої і Сільськогосподарської Організації ООН (ФАО) та Організації Економічного Співробітництва та розвитку (ОЕСР)» [45]. В останньому тематичному звіті цих організацій здійснено аналіз можливого розвитку подій до 2028 р., включаючи глобальний ринок та окремі країни, що мають важливе значення в різних продуктових сегментах (дод. Є).

Як стає зрозуміло, наведений прогноз відображає сучасні тенденції у вітчизняному агропромисловому виробництві: поступове збільшення врожаю

зернових, нарощування переробки олійних культур, цукру, триваюче зростання галузі птахівництва, відносну стабілізацію виробництва інших видів м'яса, повільне відновлення в добуванні водних біоресурсів та подальше зниження загальної пропозиції молока.

За розрахунками науковців ННЦ «Інститут аграрної економіки» [5, 7] «виробництво молока в Україні в цілому продовжить зменшуватися, і у 2030р. виявиться на 12 % нижче порівняно з 2018 р. Основна причина цього – скорочення виробництва молока в господарствах населення за аналізований період від 7,3 млн. тонн до 5,0 млн. тонн. Натомість посиляться роль галузевих підприємств, які за аналогічний період збільшать обсяги пропозиції від 2,8 млн тонн до 3,8 млн тонн. Зазначимо, що зростання виробництва спостерігатиметься як у сільгосп підприємствах з поголів'ям до 500 корів, так і в підприємствах з поголів'ям 500 корів і більше. В підсумку, частка сільськогосподарських підприємств у загальному виробництві молока збільшиться від 27 % у 2018 р. до 43 % у 2030 р.» [46; 48].

Ще однією галуззю з помітним зростанням частки спеціалізованих виробників має стати виробництво плодів і ягід.

Про це свідчать тенденції останніх років, виражені у збільшенні кількісних і якісних показників експорту вітчизняної плодово-ягідної продукції. Крім того, навіть за часів СРСР Україна була лідером серед усіх республік за валовим виробництвом фруктів.

Виходячи з наявної інформації, наша «державна залишатиметься самодостатньою в питанні продовольчої безпеки, задовольняючи значну частку потреб внутрішнього ринку завдяки власному виробництву. Україна продовжить відігравати провідну роль на глобальному аграрному ринку зернових, олійних культур і соняшникової олії. Помітні позитивні зрушення в органічному виробництві та розширенні товарного асортименту продукції з вищою доданою вартістю, дають підстави сподіватися на подальше зростання в цих напрямках, однак через низькі стартові позиції точно оцінити потенційні можливості їх розвитку дуже складно» [47]. Із часом ще більший

вплив на розвиток кожної галузі «чинитимуть профільні підприємства, які, на відміну від господарств населення, мають більше матеріальних ресурсів та економічних стимулів для сталого розвитку і освоєння нових ринків» [49, 50, 51].

Успішне завершення переговорів «щодо створення нових зон вільної торгівлі, це відкриє ще більше можливостей для використання наявного експортного потенціалу та надасть поштовх до ширшої товарної диверсифікації внутрішнього виробництва у бік продуктів із глибшим ступенем переробки»[52]. При цьому найбільш «залежною Україна залишиться від імпортних поставок рибної продукції і екзотичних фруктів, оскільки традиційно закуповуватиме значні обсяги морської риби, цитрусових і бананів, за неприйнятних природно-кліматичних умов для їх виробництва»[52]. Враховуючи світові тренди прагнення до здорового харчування, в країні продовжуватиме зростати попит на фрукти й овочі, а ще існує висока ймовірність збільшення споживання м'ясної і молочної продукції, оскільки зараз воно знаходиться на доволі низькому рівні.

2.2.Розвиток аграрного сектору економіки України в умовах євроінтеграції

Україна здійснює заходи із досягнення важливого державного пріоритету – стати повноправним і активним учасником глобальних економічних процесів. Безперечним підтвердженням цього є виконання Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом та майбутнє членство в ЄС, де питанням співробітництва в аграрному секторі економіки і розвитку сільських територій відведено важливе місце.

Оцінюючи сучасні виклики стає все очевиднішим, що для України євроінтеграція є визначальним фактором забезпечення успішності в економічній, соціальній, екологічній та інших сферах співробітництва і у світовій економіці.

Разом із тим, на шляху України до ефективної євроінтеграції ще необхідно забезпечити виконання ряду заходів інституціонального характеру, зокрема в питаннях зближення політик та законодавства.

Адаптація України до визначених Угодою умов співробітництва з Європейським Союзом в питаннях аграрної сфери вважається складним процесом. Проте це, без сумніву, виступатиме «важливим чинником для подальшої модернізації вітчизняної аграрної економіки на загальноприйнятих у світовому просторі ринкових принципах, поглиблюючи інтеграційні процеси й ґрунтуючись на спільних інтересах і цінностях» [44].

Важливою передумовою ефективної участі України у глобальних інтеграційних процесах визнано «досягнення взаємного розуміння державних політик учасниками міжнародних економічних відносин, закріплених у національних законодавчих актах, володіння необхідними знаннями і дотримання сторонами правил, визначених Світовою організацією торгівлі (СОТ), іншими міжнародними союзами та відповідними міждержавними угодами. Варто враховувати, що різні міжнародні угоди, згоду на обов'язковість виконання яких надано Верховною Радою України, згідно з Конституцією України мають високу юридичну силу» [46].

Організація виконання міжнародних зобов'язань важлива і відповідальна функція державних інституцій. Вона вимагає не тільки відповідних рішень, а й обґрунтованих прогнозів та пошуку ефективних механізмів у питаннях державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, які першочергово повинні забезпечити захист національних інтересів.

Нині «держава перебуває в процесі виконання прийнятих на себе багатьох міжнародних зобов'язань, у тому числі заходів, визначених Угодою про асоціацію, невиконання, затягування або непрофесійне виконання яких стримуватиме розвиток економічного співробітництва з країнами Європейського Союзу та підвищення ефективності участі України в інших глобальних інтеграційних процесах» [46].

Відповідно до Угоди про асоціацію, поряд із загальними заходами організації економічного співробітництва, в питаннях аграрного сектору й розвитку сільських територій «конкретизовано напрями поступового наближення Україною аграрного законодавства, приведення інституційної інфраструктури і системи державного контролю забезпечення якості харчових продуктів відповідно до регуляторної та адміністративної політики і практики Європейського Союзу.

Насамперед це стосується правового забезпечення гармонізації регуляторних механізмів з урахуванням дії майже 60 відповідних регламентів, директив, рішень, рекомендацій та повідомлень Європейського Союзу. Серед них питання завершення гармонізації стандартів якості аграрної продукції, регулювання ведення органічного виробництва та вирощування генетично модифікованих сільськогосподарських культур, дотримання правил торгівлі насінням і племінними ресурсами, захисту географічних значень, походження й способів виробництва сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, розвитку біорозмаїття тощо. В згаданих питаннях ще залишається багато проблем, які вимагають додаткового опрацювання та врегулювання» [46].

Повільно виконуються також визначені Угодою заходи щодо зближення політик у галузях рибальства і лісового господарства, удосконалення системи управління розвитком сільських територій, посилення захисту навколишнього середовища, в тому числі з урахуванням змін клімату, розвитку системи аграрної науки й освіти, гармонізації механізмів захисту інтелектуальної власності та ряд інших питань, пов'язаних з аграрною сферою.

Звідси, в аграрній сфері України поки що «виконання зобов'язань, окреслених Угодою про асоціацію та іншими міжнародними угодами в питаннях забезпечення ефективного інтегрування в глобальні європейські й світові економічні процеси, на сьогодні можна оцінити як незавершені та не повністю збалансовані. Це підтверджується низькими темпами поширення

довготермінових партнерських відносин між учасниками аграрних ринків, зокрема в питаннях впровадження спільних аграрних проєктів, недостатності й нестабільності іноземного інвестування вітчизняного аграрного сектору економіки, прогресування сировинного експорту української аграрної продукції, поширення на відміну від європейських тенденцій соціальних та екологічних проблем на сільських територіях і т.ін» [53].

Така ситуація вказує на повільну організацію з наближення до європейських аналогів «інституціонального забезпечення зовнішньоекономічного вектора агропромислової діяльності та розвитку сільських територій держави, необхідність поліпшення координації міжнародної співпраці, а також коригування дій відповідних міжнародних і національних інститутів тощо.

Врегулювання зазначених та інших тенденцій потребує активізації наукового пошуку обґрунтованих пропозицій з удосконалення державної політики в питаннях організації зовнішньоекономічної діяльності, в тому числі, поліпшення наукового забезпечення виконання Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом в частині аграрної проблематики» [52].

Після підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, Україна, включаючи аграрний сектор економіки, шляхом розширення участі в глобальних економічних процесах отримала значні додаткові потенційні можливості суспільно-економічного розвитку. На думку багатьох вчених і учасників зовнішньоекономічної діяльності, «щоб максимально їх використати, сторонам слід активніше та якісніше забезпечувати виконання завдань, окреслених згаданим міжнародним нормативним актом. При цьому на нашу державу, яка крім того має намір приєднатися до Європейського Союзу, що закріплено в Конституції України, покладаються основні завдання із здійснення окреслених заходів, з перспективою досягнення відповідних критеріїв, визначених різними європейськими деклараціями та згаданою Угодою. Такі дії з української сторони, повинні отримати більш системний і

послідовний характер, з обов'язковою спрямованістю на максимальний захист національних інтересів» [51].

Варто зауважити, що об'єктивно країни та особливо конкретні господарюючі суб'єкти – учасники міжнародних економічних відносин, основні завдання визначають виходячи з власних інтересів. Якщо розглядати торговельні відносини як основну складову зовнішньоекономічної діяльності, то тут створюються «окремі переваги на етапі домовленостей шляхом обмеження можливостей відповідних зарубіжних конкурентів через квотування експорту й імпорту продукції, непаритетного митнотарифного і нетарифного регулювання, застосування податкових та інших фінансових і адміністративних інструментів, різних цінових і валютних обмежень тощо, за яких відповідні країни потрапляють в гірші економічні умови.

Такі дії відзначалися при вступі України до СОТ, зокрема в питаннях застосування певних обмежень напрямів і обсягів державної підтримки, вимог щодо скасування спеціальних режимів оподаткування, пільгових умов кредитування агровиробників, застосування непаритетного рівня митнотарифних ставок по окремих видах продукції тощо»[54].

Подібне простежувалося при схваленні домовленостей про зону вільної торгівлі України з Європейським Союзом, «зокрема в частині застосування мінімальних квот на імпорт аграрної продукції на європейські ринки, що для порівняння у 2021 р. навіть приблизно не співвідноситься з потенційними можливостями України стосовно обсягів експорту окремих видів продукції» [52]. (табл.2.9).

Проте, з іншого боку, це переконливо вказує на необхідність підвищення рівня обґрунтованості пропозицій та кваліфікованого захисту інтересів України державними менеджерами – учасниками з підготовки таких та інших міждержавних домовленостей, необхідності досконалого володіння ними міжнародним правом з питань участі в глобальних економічних процесах.

Таблиця 2.9

Регулювання експорту Україною на ринок Європейського Союзу окремих видів сільськогосподарської продукції, на які застосовуються механізми квотування

Вид продукції	Умови про зону вільної торгівлі		Довідково. Загальні обсяги експорту Україною аграрної продукції у 2021 р
	«Обсяги квот, встановлені ЄС при експортуванні на європейські ринки, на які застосовуються нульові митно-тарифні ставки регулювання»	Митно-тарифні ставки на українську продукцію, яка експортується понад обсяги встановлених ЄС квот	
Пшениця	950 тис. тонн на рік із поступовим збільшенням квоти протягом 5 років до 1 млн тонн	Від 95 до 148 євро за 1 тонну	18,1 млн тонн
Кукурудза	400 тис. тонн на рік із поступовим збільшенням квоти протягом 5 років до 650 тис.тонн	До 94 євро за 1 тонну	27,9 млн тонн
Свинина	20 тис. тонн на рік + додаткова квота в обсягах 20 тис. тонн на рік	До 86,9 євро за 100 кг	2,9 тис. тонн
М'ясо свійської птиці	16 тис. тонн на рік із поступовим збільшенням квоти протягом 5 років до 20 тис. тонн + додаткова квота в обсягах 20 тис. тонн	Від 18,7 до 102,4 євро за 100 кг	431 тис. тонн
Яйця (експортовані не для інкубації)	1,5 тис. тонн на рік із поступовим збільшенням квоти протягом 5 років до 3 тис. тонн + додаткова квота в обсягах 3 тис. тонн	30,4 євро за 100 кг	114 тис. тонн» [53].

Примітка. На насіння ріпаку на ринку ЄС застосовується нульова митно-тарифна ставка без обмеження обсягів імпорту. На соняшникову олію введено тарифне регулювання на рівні 6,4% від експортованої вартості. Тоді як імпорт аграрної продукції європейських виробників в Україну здійснюється без будь-яких обмежень механізмами квотування.

Джерело: Сформовано відповідно до Угоди про євроасоціацію та даних Державної служби статистики України [1].

Аналізуючи угоди України про вступ та співробітництво з різними світовими організаціями і союзами, зокрема СОТ, ФАО ООН, МВФ та Угоду

про асоціацію, виокремлюється насамперед «необхідність усвідомлення: не просто задоволення бажань із розширення обсягів експорту продукції, зростання обсягів іноземного інвестування, отримання зовнішніх фінансових запозичень чи інших преференцій, а вирішення таких завдань завдяки досягненню в державі відповідної ідентичності функціонування національної економіки і державних інститутів з урахуванням сформованих такими міжнародними союзами основних принципів і критеріїв. Тобто необхідно розбудовувати відносини на умовах застосування зрозумілих єдиних та недискримінаційних правил співробітництва» [53].

Важливо враховувати, що ефективна участь України в глобальних економічних процесах передбачає, що такі питання, як «дотримання дії об'єктивних ринкових законів та окреслених в угодах інших цінностей повинні бути вищими над окремими вузькими економічними уподобаннями, інакше така економічна інтеграція набуватиме викривленого й неефективного характеру, а державу в глобальному середовищі вважатимуть непослідовним і ненадійним партнером» [54].

Аналіз реального стану та основних тенденцій розвитку аграрного сектору національної економіки в умовах євроінтеграції, показує, що «для досягнення бажаного ефекту від виконання Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом, можна сформулювати основні проблеми як загального порядку, так і безпосередньо в аграрному секторі, які повинні враховуватися для їх врегулювання принципово новими ринковими механізмами.

Можна стверджувати, що на сьогодні створене Україною інституційне середовище, зокрема законодавча база і система державного управління, виявилися недостатніми для ефективного розвитку національної економіки, в тому числі з урахуванням розширення участі в глобальних економічних процесах у багатьох сферах економічної діяльності, включаючи аграрний сектор України» [55].

Однією з головних проблем загального порядку на сьогодні виступає необхідність пошуку надійних запобіжників для забезпечення стабільності української економіки, яка «з різних причин залишається більш уразливою і незахищеною в умовах світових економічних криз, ніж, до прикладу, економіка Європейського Союзу. Це підтверджують статистичні дані останньої глобальної світової кризи 2009 р., коли реальний ВВП України (навіть в умовах відсутності воєнного чинника) скоротився на 15,1 %, тоді як загалом у країнах Європейського Союзу, за даними Євростату, на 5,6 %. Крім того, цей показник виявився найвищим порівняно з кожною окремою країною згаданого співтовариства. Такі ризики, безумовно, враховуються європейськими та іншими зарубіжними партнерами»[55].

До цього слід віднести також нестабільність національної грошової одиниці. За недосконалості інструментів сучасної монетарної й економічної політики держави наявні значні коливання інфляції та високий рівень девальвації гривні. Так, «за даними Національного банку України, офіційний середньорічний курс гривні відносно долара США, в яких, як правило, оцінюється зовнішньоторговельна діяльність, у 2020 р. тільки за короткий період порівняно з 2010 р. зменшився у 3,3 раза (від 7,94 до 26,17), а станом на 01. 10.2022 р. у 4,6 раза (від 7,94 до 36,568)» [56].

Таке катастрофічне падіння вартості національних грошей ще не отримало необхідних наукових оцінок, проте спричинило, насамперед для більшості українських учасників зовнішньоекономічних відносин, підприємств з іноземним капіталом, у тому числі аграрників складну ситуацію й не відповідає світовим та європейським тенденціям.

Сьогодні, як і раніше, «банківська система України явно не виконує свою основну функцію – кредитування реального сектору економіки. Це надто негативно впливає на розвиток сільського господарства, якому притаманний яскраво виражений сезонний характер виробництва та інші особливості функціонування. Високий рівень відсоткових ставок та дефіцит кредитних ресурсів, відсутність порівняно з іншими розвиненими державами

банківського кооперативного сектору для кредитування агровиробників і сільських громад, нерозвиненість сектору кредитування дрібних учасників аграрного ринку, включаючи особисті селянські господарства, які виробляють критичну масу сільськогосподарської продукції в Україні, недостатність уваги банківської системи до кредитування заходів із диверсифікації агропромислової діяльності, зокрема поглиблення переробки сільськогосподарської продукції та стимулювання експорту продовольчих товарів із високою доданою вартістю, недосконалість реєстрів та відсутність гармонізованих механізмів з оцінок вартості заставного майна та інші взаємопов'язані чинники залишаються відчутним бар'єром на шляху до як найбільшого залучення вітчизняних учасників аграрного ринку до збільшення пропозицій конкурентних товарів на зовнішніх ринках» [57].

Разом із тим, здається доречним також згадати «не зовсім коректну позицію і європейських кредиторів, особливо при схваленні відомого кредиту в 600 млн. євро, де однією з неприйнятих умов було скасування мораторію на експорт лісу – кругляку. До цього також можна віднести прив'язування до різних іноземних преференцій прискорення зняття мораторію на продаж українських чорноземів. Це стало одним з аргументів для лобіювання просування недостатньо обґрунтованого земельного законодавства, зокрема в частині ухвалення максимальних обсягів в одного власника до 10 тис. га земель сільськогосподарського призначення (при намаганні законодавчо затвердити можливість такої власності до 300 тис. га), відсутності механізмів регулювання обсягів оренди землі, що сприятиме законодавчому утвердженню монополій та неоднозначно сприйнято суспільством, фермерами й селянами» [57,58].

Крім того, на думку багатьох науковців, не до кінця продуманим стало «скасування спеціальних режимів справляння ПДВ та внесення змін до фіксованого податку для сільгоспвиробників, посилаючись на вимоги міжнародних кредиторів. Агровиробники ще й до цього часу так і не отримали вмотивованих відповідей: які незаперечні аргументи необхідності

таких змін, обґрунтованість прогнозів можливих негативних наслідків з тінізації податкових відносин, ускладнень податкових розрахунків замість задекларованого державою спрощення і дерегуляції, їх вплив на результативність господарювання в аграрному секторі економіки, як вплине нестабільність таких податкових правил на процеси іноземного інвестування та інші складники економічної діяльності»[56].

Це свідчить, що поряд із ризиками, пов'язаними з недосконалою внутрішньою державною політикою, існують і ризики, зумовлені унаслідок свідомих чи несвідомих дій іноземних партнерів. Тому, «такі дії постійно повинні бути предметом обґрунтованих оцінок та прогнозів відповідних державних інституцій, передусім виходячи виключно з інтересів національних виробників і суспільства» [57].

До інших важливих проблем загального порядку, які стримують ефективний розвиток зовнішньоекономічної діяльності, в тому числі аграрного сектору України, слід віднести «високий рівень тінізації господарських відносин, неефективне антимонопольне регулювання та корупцію. Не заглиблюючись у цю проблематику, можна стверджувати, що подібні негативні явища надзвичайно взаємопов'язані. Вони разом викривлюють ринкові відносини, формують середовище, де неможливо розвивати конкуренцію, справедливо захищати інтереси всіх учасників ринку, включаючи іноземних партнерів, обмежують можливості результативно впливати на вирішення соціальних, екологічних та інших проблем у суспільстві.

Високий рівень тіньової економіки в Україні, який різними експертами оцінюється в межах 30-40%, чітко засвідчує, що протягом останніх років монополії і тіньовий ринок продовжують залишатися загрозливою «інституціональною силою», яка провокує поширення негативних політичних, економічних, соціальних, екологічних та інших тенденцій в державі, що не співвідносяться з принципами й цінностями, закладеними у відповідних світових і європейських деклараціях, зокрема схваленими

сторонами умовами в Угоді про асоціацію України з Європейським Союзом» [56].

Удосконалення державної політики з вирішення зазначених та інших проблем функціонування національної економіки одночасно з модернізацією регуляторних механізмів стосовно аграрної сфери, включаючи зовнішньоекономічну діяльність, без сумніву, сприятиме якісному виконанню Угоди про євроасоціацію та забезпеченню підвищення ефективної участі України в інших глобальних економічних процесах.

Для українського аграрного сектору економіки, з великими невикористаними можливостями для свого розвитку, розширення ємності ринків вітчизняної аграрної продукції за рахунок активізації експорту, зростання обсягів залучення іноземних інвестицій та інші можливості виступають важливими чинниками.

2.3. Напрями зближення державної аграрної політики України із Спільною аграрною політикою Європейського Союзу

Асоціація України з Європейським Союзом та намагання стати повноправним його членом, вимагає формування інституціонального середовища відповідно до принципів і критеріїв цього співтовариства. Крім того, існує умова, за якої коли держава визнає й слідує встановленим цією організацією принципам і критеріям, то вона може розраховувати на подібне членство.

Стосовно аграрного сектору економіки України таке членство передусім потребує «наближення державної аграрної політики до Спільної аграрної політики Європейського Союзу, яка визнана єдиною політикою для всіх країн співтовариства, закріпленою у відповідних регламентах, директивах та інших рішеннях керівних органів союзу» [53].

Більшість основних заходів України з цих питань якраз і закладені в Угоді про асоціацію, де конкретизовані напрями поступового наближення

законодавства України у сфері агропромислової діяльності та розвитку сільських територій.

Нині «Європейський Союз перетворився в потужний ринок товарів і послуг, який нараховує понад 500 млн споживачів продовольчих товарів, об'єднує 28 країн із територією понад 4,3 млн км², із виробництвом сукупного ВВП за 13 трлн євро, що становить майже четверту частину світових обсягів»[56] .

Спільна аграрна політика Європейського Союзу спрямовується на здійснення скоординованих заходів на відповідних засадах у всіх країнах – його членах. Зокрема, це «організація базової підтримки доходів фермерів, яка не пов'язана з обсягами продукції, що вони виробляють. Критеріями тут виступають кількість оброблених ними гектарів або поголів'я тварин шляхом подання відповідних заявок за умови бути активним фермером, із дотриманням правил стосовно використання земель, охорони навколишнього середовища, управління водними ресурсами, збереження біорізномайття та інших вимог. Основними напрямками такої політики також вирізняються підтримка організації спільних ринків сільськогосподарської і харчової продукції, розвитку сільських територій, фінансування управління та моніторинг спільної аграрної політики. Важливим чинником стабільності виступає і політика бюджетної підтримки розвитку аграрного сектору та сільських територій, яка визначена терміном на сім років» [56] .

За даними «проєкту ЄС «Впровадження сільськогосподарської та продовольчої політики в Україні» (Europe AID/137136/ DH/SER/UA), у середньому прями виплати фінансової підтримки фермерів за рахунок спільного бюджету Європейського Союзу становили в рік протягом періоду 2014- 2020 рр. 267 євро на 1 га. Крім того, за рахунок власних бюджетів країн-членів ЄС на конкретні національні програми виділялися додаткові кошти з урахуванням специфічних умов ведення сільського господарства. Додатково на підтримку розвитку сільських територій на цей період із спільного бюджету співтовариства було виділено майже 100 млрд євро, а

безпосередньо з бюджетів країн на такі цілі також спрямовано 61 млрд. євро. Діяло 118 різних програм підтримки розвитку сільських територій, що забезпечувало взаємопов'язаний розвиток агропромислового виробництва та сільських територій» [55;47].

Як важливу відмінність з Україною слід вказати роботу в питаннях взаємопов'язаного розвитку аграрного сектору економіки і сільських територій в Європейському Союзі безпосередньо спеціалізованих інституцій – «дирекції з питань розвитку сільського господарства та сільських територій Європейської комісії, акредитованих платіжних агентств у кожній країні ЄС, а також національних міністерств, що відповідають за агропромисловий та сільський розвиток разом з органами управління на відповідних територіях. Для виконання своїх функцій згаданим органам надано необхідні повноваження, фінансові ресурси та регламентами, які визначають відповідні правила з управління, включаючи систему моніторингу і контролю. Також забезпечується ефективна співпраця таких органів управління з громадськими організаціями й союзами аграрного спрямування з широким використанням механізмів державно-приватного партнерства» [55].

Держави-члени Європейського Союзу «дотримуються визначених правил в існуючих рамках, користуючись певною гнучкістю. Тобто у співтоваристві створена і діє ефективна комплексна система державного управління важливим напрямом суспільно-економічної діяльності на макро- і мікрорівнях, яка забезпечує позитивні результати» [57].

Україні за період незалежності так і не вдалося побудувати ефективну систему державного управління аграрним сектором економіки і взаємопов'язаним розвитком сільських територій. Продовжують «дублюватися функції багатьох центральних органів державного управління з питань забезпечення сталого розвитку аграрного сектору економіки, управління фінансовими, земельними, водними, лісовими та іншими природними ресурсами, питаннями захисту навколишнього середовища, боротьби з негативними явищами, пов'язаними із змінами клімату,

досягнення збалансованого взаємопов'язаного розвитку сільських економік і громад на регіональних рівнях, включаючи питання створення й підтримки зайнятості населення в сільській місцевості, організації ринків, надання відповідних послуг, контролю за безпекою харчових продуктів, функціонування ветеринарної медицини, розвитку меліорації, наукового та кадрового забезпечення і т.п.»[58].

Нині ситуація «у сфері державного управління ще більше ускладнилася також унаслідок незавершеного розподілу функцій і повноважень у зв'язку з процесами децентралізації влади, недосконалими механізмами державного і місцевого бюджетування, необґрунтованої ліквідації та непростим відновленням діяльності Міністерства аграрної політики та продовольства України тощо» [57].

Безумовно, враховуючи сучасні обмежені можливості Державного бюджету України, національні агровиробники не можуть отримувати таку відчутну державну підтримку як у Європейському Союзі. Через це значно знижуються їх конкурентні передумови участі в глобальному економічному середовищі. Тому об'єктивно вбачається, що на сьогодні «головними джерелами поповнення фінансових ресурсів повинні одночасно бути: активізація банківського кредитування та створення сприятливого середовища для збільшення обсягів внутрідержавного інвестування, а також розширення власних можливостей агровиробників за рахунок підвищення рівня прибутковості від господарської діяльності. Тільки таким чином можна вирівнювати стартові передумови для конкурентної участі українських учасників аграрного ринку в глобальних економічних процесах. Це спільне і невідкладне завдання як держави, банківської системи, так і агровиробників, громадських аграрних організацій, аграрної науки і освіти, об'єднань споживачів аграрної продукції, суб'єктів з надання різних послуг та інших співучасників аграрного розвитку» [58].

Організатором виконання такого, без сумніву, надскладного завдання повинно виступати Міністерство аграрної політики та продовольства України, надавши йому для цього відповідні функції і повноваження.

Зазначимо, що нині Спільна аграрна політика Європейського Союзу переорієнтовується на формування «особливої моделі сільського розвитку, де сільгоспвиробник знаходиться у центрі не тільки організації господарювання, а й одночасно обов'язкового врахування при цьому максимального сприяння вирішенню соціальних і культурних проблем на відповідних територіях, охорони навколишнього середовища, безпеки харчових продуктів, забезпечення здоров'я тварин і рослин тощо. Для українських виробників це не нове завдання, адже в радянські часи такі функції були покладені на тодішні колгоспи і радгоспи» [58].

В Україні за втрати принципу системності розбудови владних інституцій і ринкового реформування в аграрній сфері виконання подібних функцій на сільських територіях сьогодні характеризується значною розбалансованістю. Це чітко простежується «із втратою облаштованості українських сіл, високим рівнем безробіття у сільських жителів, обмеженими можливостями задоволення потреб в отриманні знань, послуг у сферах медицини, культури, спорту, торгівлі, транспортного сполучення, практичної відсутності банківського обслуговування, організації поширення інформації через ІТ-технології тощо. Все це вимагає інституціонального упорядкування шляхом удосконалення законодавчого забезпечення та певної структурної перебудови системи державного управління з використанням успішного європейського досвіду» [55].

На сьогодні доцільно шляхи розбудови досконалої системи «державного управління розвитком аграрної економіки і сільських територій, включаючи визначення принципів і пріоритетів аграрного розвитку, напрямів та окреслення механізмів державного регулювання, організації самоврядування, державно-приватного партнерства, саморегулювання з урахуванням розвитку процесів міжнародної інтеграції та інших складових

інституціонального упорядкування з використанням кращого досвіду країн Європейського Союзу, закласти в законодавчий акт про оновлену аграрну політику в Україні, який потребує термінової розробки та прийняття Верховною Радою України» [53].

Важливою проблемою, яка постає стримуючим фактором активізації зовнішньоторговельних відносин, є «досягнення оптимального рівня впорядкованості та відповідна уніфікація до європейських аналогів правил, формулювань, характеристик і методів контролю щодо оцінок і технічного регулювання якості сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів. Її остаточне вирішення дозволить розширити таке співробітництво, уникнути багатьох непорозумінь і конфліктів у міжнародних торговельних відносинах. Сьогодні як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках харчова безпечність та якість продовольчих товарів виступає одним із базових чинників їх конкурентності, успішності експортно-імпорتنих операцій. Слід зазначити стосовно спільного ринку Європейського Союзу, що українська сільськогосподарська продукція і продовольчі товари нині тут реалізуються лише за умови виконання визначених вимог до їх безпечності відповідно до встановлених технічних регламентів» [56].

Аналогічно у більшості розвинених країн світу теж встановлені досить жорсткі вимоги до забезпечення якості харчової сировини та готових продовольчих товарів. Така ситуація потребує «прискорення адаптації національних законодавчих і нормативних регулятивних актів до міжнародних стандартів. Це стосується насамперед гармонізації національних стандартів до вимог FN Європейського Союзу, CODEX STAN Комісії CODEX Alimentarius, ISO міжнародної організації зі стандартизації, IDE міжнародної молочної федерації і т.ін» [50].

За даними вчених Інституту продовольчих ресурсів НААН на початок 2021 р. «ступінь гармонізації стандартів у харчовій промисловості з питань загальних методів перевіряння та аналізування харчових продуктів забезпечено на рівні 46,4 %. Проте з таких основних продуктів, як

гармонізація стандартів на м'ясо і м'ясопродукти – це 14,4%, напої – 13,9, цукор і цукристі продукти – 14,7, овочеві та фруктові продукти – 35,3, перероблених зернових і бобових культур – 26,9, олії та жири – 50,5, молоко і молочні продукти – 50,7%. Загалом ступінь гармонізації стандартів харчових продуктів досягнув рівня 38,3%. Ступінь гармонізації технологій виробництв і «Словника термінів» забезпечено на рівні 15,7%, харчової мікробіології – 67,3%» [50;56].

Важливою умовою виходу українських підприємств і організацій на європейських ринок є забезпечення відповідності рівня якості вітчизняних товарів євростандартам. Перевірка українських підприємств – обов'язкова умова для отримання права на постачання продукції до країн Європейського Союзу. При цьому «інспектують не тільки виробників продукції, але і їх постачальників сировини, рівень ветеринарного контролю, відповідність місцевого законодавства європейським нормам тощо. Розглянемо проблеми забезпечення якості відповідно до європейських вимог на прикладі споживчих товарів харчування.

Відповідні перевірки відповідності якості пройшли українські молокопереробники і виробники м'яса птиці. Але поки що бажаного дозволу на експорт вони не отримали, оскільки під час інспектування представники ЄС виявили невідповідність української системи ветеринарно - санітарного контролю при виробництві цієї продукції європейським стандартам.

Попри те, що у деяких країнах ЄС спостерігається перевиробництво молока, експерти переконані, що українські молочні продукти можуть бути конкурентоспроможними через свою дешевизну. Українських молокопереробників приваблює можливість постачання в Євросоюз – другий за місткістю ринок у світі після США, де ціни на молочну продукцію у декілька разів вищі, ніж в Україні» [53, с. 5]. Країнам ЄС дозволено імпортувати тільки молоко екстракласу. В Україні його виробляють «трохи більше 1 %, тому потрапити на європейський ринок зможуть лише кілька молокопереробних підприємств. Якщо ці переробні підприємства

витримають європейську перевірку, то українські молочні продукти можуть зайняти нішу на європейському ринку в сегменті дешевого молока. Європейський аудит проходитимуть п'ять українських молочних компаній. Передусім інспекторів з Комісії ЄС цікавитимуть сировинні бази, де заготовляють молоко та державні ветеринарні лабораторії, які контролюють безпеку сировини і готової продукції» [1].

Фахівці генерального директорату Єврокомісії з охорони здоров'я і захисту прав споживачів проводили інспекцію у 2008 р. і виявили «низку проблем та претензій до якості українського молока. Однією з головних претензій було розмежування повноважень центральних органів, які відповідають за контроль у сфері безпеки сировини й продукції. Експерти зазначають, що перешкодою на шляху до ринку ЄС може стати відсутність в Україні системи виробництва молока, оскільки в Україні понад 70 % цього продукту заготовляють селяни вдома. Такої практики в ЄС не існує, тому довести європейським контролерам, що за українським молоком є належний контроль, буде вкрай складно, вважають експерти» [53, с. 58].

Були питання в європейських фахівців і «щодо якості молочної сировини, а також готової молочної продукції. Українські підприємства використовують молоко з вмістом бактерій, вищим за допустимі в ЄС норми. «Деякі виробники молочної сировини, щоб зберегти його (від скисання), додають антибіотик хлорамфеникол (левоміцетин), який заборонений і українським законодавством. В Україні критичних масштабів досягла фальсифікація згущеного молока, його виробники замість молочних жирів використовують пальмову, кокосову або соняшникову олію», – констатують у відомстві» [53, с. 6]. Крім того, Міністерство охорони здоров'я не контролює наявність у продуктах небезпечних забруднювачів, таких як діоксин, бензапирен і трансизомери ненасичених жирних кислот.

Подібна ситуація спостерігається і на ринку м'яса. Зокрема, «українських виробників європейський ринок приваблює насамперед платоспроможністю і стабільним попитом на м'ясо ВРХ. При цьому експерти

вважають, що шанси України отримати право на експорт яловичини в ЄС доволі високі. «Непогані шанси у тих, хто має сертифікацію системи НАССР (вимоги міжнародної системи з безпеки продуктів харчування), і вона насправді працює на підприємстві, а не існує на папері, а також у тих, у кого є іноземні інвестори і потенційні покупці в Європі. Але багато чого буде залежати не від самих підприємств, а від вітчизняної ветеринарної служби», – вважають експерти»[54, с. 5].

При цьому експерти вважають, що «ЄС сам зацікавлений в українській яловичині. Яловичина, вироблена в Україні, буде конкурентоспроможна на ринках країн ЄС з двох причин. По-перше, у Євросоюзі нестача пропозиції яловичини. По-друге, українська яловичина – це чиста біологічна продукція, яка в країнах ЄС користується підвищеним попитом. Звичайно, на європейському ринку українській яловичині доведеться конкурувати з такими «м'ясними монстрами», як США і країни Південної Америки. Але внаслідок невисокої вартості вітчизняного м'яса ВРХ Україна може з цим впоратися. Порівняльний аналіз вартості тільки однієї з позицій – охолодженої безкісткової яловичини, яку поставляють на європейський ринок Аргентина, Уругвай, Бразилія, США, дає змогу прогнозувати непогані перспективи експорту української продукції до Європи.

Наприклад, у 2008 р. середня ціна імпорту становила EUR 9,1 за 1 кг, тоді як розрахункова ціна української яловичини – EUR 4,36 за 1 кг, а в зв'язку з девальвацією гривні в 2009 р. – EUR 3, 2 за 1 кг» [50, с. 5].

Отже, якщо припустити, що українські підприємства освоють виробництво продукції, яка користується попитом в ЄС, за ціною вона буде конкурентоспроможна. Водночас для цього українським підприємствам доведеться освоїти виробництво безкісткової яловичини за прийнятою в Європі схемою розрізання.

Не зважаючи на проведену велику роботу технічними комітетами за останні роки щодо гармонізації стандартів, цього виявилось недостатньо для ефективного розгортання торговельної діяльності вітчизняною аграрною

продукцією на європейському та інших світових ринках. Це простежується за «уповільненням темпів зростання експорту аграрної продукції останніми роками та особливо прогресуванням у структурі сировинних видів продукції, передусім зерна, олійних культур та соняшnikової олії, яка теж виступає промисловою сировиною. При цьому питома вага готових харчових продуктів із високою доданою вартістю у структурі українського експорту за 2021р. становила лише 14,5%, що навіть менше порівняно з 2015 р. на 2,4%. У структурі імпорту, навпаки, питома вага готових харчових продуктів досягає останніми роками рівня 50 % обсягів, що вказує на непаритетні торговельні обміни агропродовольчими товарами» [56].

Крім того, якщо залучення агровиробниками значних обсягів «імпортованої сільськогосподарської техніки й обладнання для харчової промисловості, засобів захисту рослин, мінеральних добрив та інших ресурсів і технологій з однієї сторони виступає одним із головних драйверів зростання обсягів агропромислового виробництва, то з іншої, у зв'язку з девальвацією національної валюти та інших чинників призвело до значних диспропорцій в забезпеченні їх фінансової стабільності» [52].

Значний обсяг інституціональних змін, передбачених Угодою про асоціацію, ще також необхідно здійснити Україною у галузі рибальства. Насамперед це стосується питань з «удосконалення управління водними живими ресурсами, організації інспектування та контролю за незаконною рибальською діяльністю, уніфікація системи моніторингу суден, реєстру риболовного флоту, заходів з удосконалення функціонування ринків рибної продукції, організації системи надання інформації споживачам, здійсненні заходів до сталого розвитку прибережних громад тощо.

Потребує пошуку нових механізмів з організації співробітництва в сфері аграрної науки і технологій, удосконалення поширення знань через розширення проведення узгоджених сторонами навчальних та організаційних заходів. У цих питаннях ще не розбудовано ефективну систему співробітництва з організації спільних досліджень, обміну науковою

інформацією, спільної реалізації наукових програм і дослідної діяльності, організації навчання шляхом підготовки й реалізації програм обміну для дослідників та спеціалістів і т.п.» [55]. Активізація такого співробітництва в рамках виконання Угоди про асоціацію без сумніву сприятиме повнішому інноваційному забезпеченню у важливих напрямках суспільноекономічного розвитку України.

Виходячи із сукупності вищезазначених та інших проблем загальноекономічного і галузевого характеру, що суттєво обмежують ефективність участі України в глобальних інтеграційних процесах, можна стверджувати «про наявність значних недоопрацювань у питаннях наближення державної політики і систем управління до умов Європейського Союзу» [53].

Здійснення заходів щодо підвищення технологічності агропромислового виробництва та ефект розгортання зони вільної торгівлі з Європейським Союзом забезпечило наявність значного позитивного сальдо на користь України в частині експортно-імпортних операцій якісною вітчизняною сільськогосподарською продукцією та продуктами харчування, що вказує на зростання рівня їх конкурентності як на європейському, так і на внутрішньому ринках. Крім цього, відбулися певні позитивні зрушення в питаннях залучення європейських інвестицій та в інших напрямках співробітництва. Поглиблюється взаєморозуміння аграрних політик, об'єктивних оцінок сучасних та потенційних можливостей вітчизняного аграрного сектору. Проте головним тут виступає поліпшення взаємного усвідомлення подальших спільних кроків на шляху до активізації співробітництва в аграрній сфері.

Висновки до розділу 2

Вихід на європейський ринок для українських підприємств в умовах світової фінансової кризи та істотного зниження платоспроможності споживачів на внутрішньому ринку є доволі актуальним питанням. Водночас нестача фінансових коштів, незадовільний стан основних засобів,

невідповідність продукції міжнародним стандартам та застарілість технологій є для багатьох підприємств одними з основних причин, що перешкоджають виходу на закордонні ринки. Проте, в Україні існують підприємства, продукція та послуги яких є конкурентоздатними не тільки на вітчизняному ринку, а потенціал виробництва перевищує внутрішні потреби країни. Тому для збільшення обсягів продажу продукції та ефективнішого використання виробничих потужностей цим підприємствам необхідно шукати нові ринки збуту.

З огляду на географічну близькість та перспективність привабливим видається саме європейський ринок. Водночас з огляду на специфіку розвитку та ключові чинники успіху «різні товарні ринки у Європейському Союзі вимагають від українських підприємств різних маркетингових зусиль та виробничо-збутових пріоритетів. На жаль, у багатьох випадках вітчизняним підприємствам самотійно складно подолати бар'єри входу на зарубіжні ринки не стільки з огляду на низьку якість самих товарів/ послуг, а швидше через невміння адаптуватись до вимог цих ринків, насамперед стандартів ЄС» [52]. Це вимагає ґрунтовного аналізу існуючих бар'єрів та напрямів їх подолання.

Досліджуючи стан виконання Угоди про асоціацію та майбутню євроінтеграцію України, пріоритетними завданнями вітчизняних державних інституцій, учасників аграрного ринку та громадянського суспільства для забезпечення успішності розвитку євроінтеграційних процесів в аграрній сфері визнано інституційне упорядкування системи державного й регіонального управління аграрним сектором економіки і розвитком сільських територій з використанням успішної практики країн Європейського Союзу, прийняття закону України про оновлену державну аграрну політику з урахуванням необхідності її наближення до Спільної аграрної політики Європейського Союзу, удосконалення бюджетної політики України стосовно підтримки аграрного сектору економіки і розвитку сільських територій, в тому числі визначення механізмів гарантованого фінансування програм за

рахунок коштів державного і місцевих бюджетів терміном на сім років, збільшення бюджетної підтримки для прискорення гармонізації до європейських аналогів стандартів якості аграрної продукції, а також удосконалення системи оподаткування з метою спрощення та оптимізації податкового навантаження на агровиробників.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

3.1. Пріоритети зовнішньоекономічної діяльності аграрного сектору економіки України

Стрімкі процеси глобалізації економіки, поглиблення міжнародної інтеграції змушують практично всі країни світу удосконалювати свою зовнішньоекономічну політику з метою забезпечення ефективної діяльності з урахуванням національних інтересів.

Україна в таких питаннях теж не є винятком. Протягом останніх років суб'єктами господарювання України значно активізувалася зовнішньоекономічна діяльність, зокрема і в аграрному секторі економіки, де проведені базові ринкові реформи. Наша держава стала членом міжнародної продовольчої організації (ФАО ООН), Світової організації торгівлі (СОТ) та інших міжнародних союзів і організацій. Таке членство потребує дотримання Україною визначених ними принципів і правил поведінки в міжнародних торговельних та інших економічних відносинах, що сприяє розвитку зовнішньоекономічної діяльності.

Зона вільної торгівлі, яка стала важливою складовою угоди про асоціацію України з Європейським Союзом та майбутнє членство в ЄС, «передбачає здійснення цілої низки заходів для відповідного адаптування ринкового середовища, розбудови регуляторних механізмів на гармонізованих інституціональних засадах, що слугуватиме взаємовигідній інтеграції.

Разом із тим, ще багато вимог і зобов'язань, визначених різними статутами, міжнародними угодами і меморандумами з питань імплементації до них державної аграрної політики України, залишаються не виконаними або знаходяться на стадії виконання» [55].

Розвиток зовнішньоекономічної діяльності в аграрному секторі вимагає «постійного і своєчасного удосконалення регулюючої ролі держави, оскільки його різновекторне функціонування безпосередньо пов'язано з гарантуванням продовольчої безпеки держави, змінами у зовнішній і

внутрішній конкуренції, світовими проблемами продовольчого забезпечення та іншими чутливими чинниками.

Розширення ємності ринку національного сільськогосподарського продукту за рахунок зростання його експорту забезпечує значний поштовх для нарощування обсягів виробництва, оскільки внутрішній продовольчий ринок суттєво обмежується низькою купівельною спроможністю населення. Тому створення сприятливіших умов для активізації зовнішньоекономічної діяльності, повинно стати стратегічним пріоритетом держави» [58].

Численні наукові дослідження з питань розвитку зовнішньоекономічної діяльності в аграрній сфері, свідчать, що Україна відноситься «до провідних країн світу з виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства. Вітчизняні виробники не тільки повністю забезпечують багатьма видами агропродовольчої продукції (товарні групи 01-24 УКТ^{ЗЕД}) населення країни, а й експортують надлишки за кордон, нарощуючи свою присутність на зовнішніх ринках» [58]. (рис. 3.1).

Дослідження показують, що зростання обсягів експорту й імпорту сільськогосподарської та продовольчої продукції безпосередньо все більше впливає на кон'юнктуру внутрішнього продовольчого ринку. Такий напрям діяльності «вимагає особливої уваги відповідних державних інституцій з метою обмеження негативного впливу на продовольче забезпечення населення України через удосконалення механізмів та ведення необхідного контролю за декларуванням експортно-імпортних цін, для яких за основними аналогічними видами продукції притаманні значні відхилення переважно не на користь внутрішнього ринку, тарифного і нетарифного та інших видів державного регулювання, запровадження ефективних механізмів підтримки як виробників, так і малозабезпечених верств населення тощо» [53].

Крім того, аналіз тенденцій структури експорту сільськогосподарської і продовольчої продукції вказує на зменшення питомої ваги готових харчових

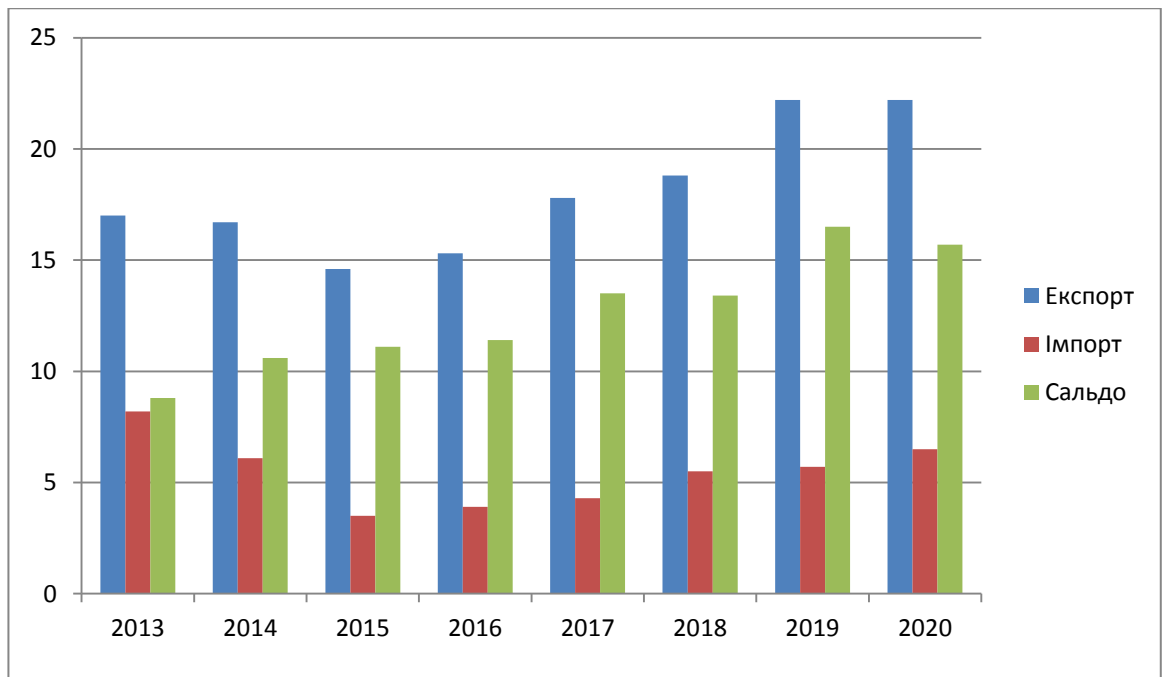

Рисунок 3.1. Динаміка зовнішньоекономічної торгівлі України сільськогосподарською та продовольчою продукцією, млрд. дол. США

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України [1] продуктів, жирів та олії рослинного і тваринного походження майже в 1,5 рази, що підтверджує прогресування сировинного експорту, втрату доданої вартості через недостатню конкурентоспроможність вітчизняних готових харчових і перероблених продуктів на зовнішніх ринках, що є негативним явищем.

З іншого боку, у структурі імпорту, навпаки, питома вага такої продукції в 2021 р. досягла рівня «більше 50% загальних обсягів, що характеризує системне поширення нееквівалентних торговельних відносин» [1].

Такі тенденції вимагають здійснення державою додаткових заходів з метою підтримки конкурентних переваг вітчизняних учасників аграрного ринку шляхом удосконалення податкової, бюджетної, кредитної, митної та цінової політики, зокрема примусовим відновленням біржової торгівлі, як основного інструмента для об'єктивного визначення ринкових цін на сільськогосподарську і продовольчу продукцію.

Для конкурентного розвитку вітчизняного аграрного сектору сьогодні надзвичайно важливим фактором виступає «ресурсне забезпечення

виробничого процесу, який все більше залежить від зростання обсягів імпорту нафтопродуктів та інших енергоносіїв, мінеральних добрив і хімічних засобів захисту рослин і тварин, насіння, племінної худоби і птиці, сільськогосподарської техніки й обладнання для харчової промисловості тощо» [58].

Виникла така ситуація, коли, з одного боку, за різними оцінками Україну визначають «як одну з найбільш ресурсозабезпечених країн світу, з необхідними передумовами для відновлення сільськогосподарського машинобудування, поширення наукових досліджень з питань розвитку насінництва і племінної справи, а з іншого – через недосконале державне регулювання продовжує все більше споживати ресурси економік інших країн» [57].

Як наслідок, національний сільськогосподарський продукт «отримує критичні складові в собівартості від так званої імпортованої доданої вартості через використання ввезених матеріально-технічних ресурсів із Китаю, Росії, Білорусі, країн ЄС, США та інших, таким чином безпосередньо підтримуючи їх економічний розвиток» [53].

Важливим напрямом розвитку зовнішньоекономічних відносин і міжнародної інтеграції аграрного сектору України виступає необхідність активізації зарубіжного інвестування. Проте цей напрям останніми роками відзначається відтоком іноземних акціонерних капіталів, скороченням іноземного інвестування в окремі агропромислові проекти, що підкреслює згортання сприятливих умов для інвестування однієї з базових галузей національної економіки.

Важливим чинником реалізації експортного потенціалу та вирішенню інших питань міждержавного співробітництва також виступають «угоди про зони вільної торгівлі з більше ніж 40 країнами світу, потенційний ринок яких визначають майже 800 млн жителів-споживачів продовольчих товарів Така й інша систематизація і комплексність формування державою інституційних передумов на шляху до розвитку аграрного сектору, включаючи

зовнішньоекономічну діяльність, дозволили тільки за останні двадцять років збільшити експорт сільськогосподарської і продовольчої продукції на зовнішні ринки у 16,1 раза, забезпечуючи щорічне позитивне сальдо, яке у 2021 р. досягло обсягів 15,7 млрд дол. США» [59].

Аналіз географічної структури експорту свідчить про зростаючу орієнтацію України на найбільш конкурентний у світі ринок Європейського Союзу. Останніми роками основні експортні й імпорتنі потоки між Україною та ЄС загалом мають «рівень концентрації в межах 60-70% із такими найбільш розвиненими в аграрних секторах країнами, як Нідерланди, Німеччина, Франція, Польща, Італія, Іспанія» [1].

Протягом останніх років, особливо з початку функціонування зони вільної торгівлі з Європейським Союзом, Україна в прискореному режимі «забезпечує наближення вітчизняного аграрного сектору до ринкових засад функціонування, повнішу адаптацію до Спільної аграрної політики ЄС (САП ЄС), підвищення якості національних харчових продуктів тощо. Такі дії дозволили аграрному сектору України увійти до числа найбільших постачальників продукції на продовольчий ринок Європейського Союзу, забезпечивши у 2020 р. експорт в обсягах 7,5 млрд. дол. США, що майже у 1,8 раза більше 2015 р. і становить 33,9% загальних обсягів експорту» [59].

Україна щорічно використовує встановлені безмитні квоти з експорту зернових, борошна, круп, меду, консервованих томатів, яблучного, виноградного і томатного соків, м'яса птиці, соняшникової та інших видів олії, спирту та інших видів продукції, додатково експортує значні обсяги понад встановлені квоти.

Основу агропродовольчого імпорту з країн Європейського Союзу переважно становить насіння окремих сільськогосподарських культур, деякі види плодів і овочів, племінна худоба й птиця, риба і ракоподібні, алкогольні напої, тютюн та вироби з нього і т.ін., що дозволяє краще збалансувати внутрішній ринок та поліпшувати якість продовольчого забезпечення населення України.

Європейський Союз є найбільшим торговельним партнером України.

Динаміка розвитку взаємної торгівлі аграрною продукцією України з країнами Європейського Союзу зростає. «В 2021 р. експорт аграрної продукції з України до ЄС склав 5,8 млрд дол. США. За даними моніторингу обсягів торгівлі сільськогосподарськими товарами у період з січня по вересень 2021 р. Україна посіла четверту позицію серед країн - імпортерів до ЄС та знаходиться на 14-й позиції за обсягами споживання аграрного експорту з країн Євросоюзу» [1].

Як повідомляє Укрінформ, інформація про результати торгівлі ЄС товарами аграрного сектору «у січні-вересні 2021 року щодо України, до ключових країн походження сільськогосподарського імпорту до ЄС за перші вісім місяців 2021 року увійшли Бразилія, Велика Британія, США, Україна й Китай. На ці країни припадає 36 % усього сільськогосподарського імпорту до ЄС.

За підсумками 2020 року на Україну припадало 4,8 % усього сільськогосподарського імпорту до ЄС (5 млрд. 837 млн. євро), що є нижчим за показники 2019 року (7 млрд. 23 млн.). У 2021 році обсяги поставок української агропромислової продукції до ЄС почали знову зростати: у період з січня по вересень 2021 року їх обсяг склав 4 млрд. 465 млн. євро, що на 6,9 % (або на 290 млн. євро) перевищує показники цього ж періоду 2020 року» [1].

Зріс також обсяг сільськогосподарських товарів, які Україна ввозила з країн ЄС. У 2020 році «на Україну припадало 1,5 % європейського аграрного експорту, або 2 млрд. 841 млн. євро. Із січня по вересень 2021 року цей обсяг склав 2 млрд. 204 млн. євро, що становить 8,1 % приросту (або +166 млн. євро) порівняно з аналогічним періодом 2020 року» [1].

За даними Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, до країн Європейського Союзу «мають право експорту 380 українських підприємств, із них 162 підприємства-виробники продукції для споживання людиною та 218 – підприємств-

виробників нехарчової продукції. За цими ж даними, протягом 9 місяців 2021 року Україна збільшила загальний експорт до ЄС на 50% - до 21,8 млрд. доларів, тоді як за 9 місяців 2020-го року цей показник становив лише 14,7 млрд. доларів» [1].

В Україну у 2021 році було «імпортовано агропродукції на \$8,2 млрд, що на 19% більше, ніж у 2020-му, коли сума імпорту становила \$6,9 млрд.

У 2021 році основним постачальником аграрної продукції в Україну залишились країни Європейського Союзу, сума імпорту з яких торік становила \$4217 млн (у 2020 - \$3554 млн). Частка продукції з ЄС у структурі загального торішнього аграрного імпорту становила 51,6%.

Зазначимо, що починаючи з 2017 року, перше місце у рейтингу основних постачальників агропродукції в Україну утримує Польща. У 2021 р. вона продала в нашу державу сільськогосподарських товарів на суму \$883 млн., що майже на 7% перевищило її показник 2020 року (\$828 млн.).

Крім Польщі, вагому роль у вітчизняному імпорті відігравали: Німеччина (\$586 млн); Італія (\$586 млн); Туреччина (\$520 млн); Франція (\$351 млн); Нідерланди (\$334 млн); Індонезія (\$328 млн); Норвегія (\$314 млн); Сполучені Штати Америки (\$288 млн); Іспанія (\$264 млн). Загалом на ці 10 країн 2021р. припало понад 54% всього імпорту України» [1].

У структурі зарубіжних поставок до України товарів аграрного сектору традиційно домінують кілька груп продуктів: «риба і морепродукти (\$874 млн); плоди, ягоди і горіхи (\$835 млн); алкогольні і безалкогольні напої (\$719 млн); тютюнові вироби (\$602 млн); різні харчові продукти (\$559 млн); какао-продукти (\$442 млн); олії (\$378 млн); насіння й плоди олійних культур (\$376 млн). Ці продукти сформували близько 59% вартості імпорту агропродукції до України» [56].

Як свідчить Укрінформ, за підсумками 2021 року «Україна експортувала агропродовольства на суму \$27,9 млрд, що майже на 25% більше, ніж рекордний показник 2020-го (\$22,4 млрд)» [1].

Динаміка зовнішньої торгівлі аграрною продукцією України з країнами ЄС переконливо вказує на стрімке і взаємовигідне посилення економічних зв'язків, зміцнення конкурентних позицій вітчизняної продукції та взаємну привабливість продовольчого товарообміну. Це ще раз підтверджує правильність вибору України щодо євроінтеграції.

Оцінюючи загальні тенденції, можна стверджувати, що аграрний сектор України за останні роки демонстрував позитивну динаміку розвитку міжнародної торгівлі сільськогосподарською та продовольчою продукцією.

Активізація протягом останніх років експорту сільськогосподарської і продовольчої продукції в сучасних умовах України стала «одним із найважливіших чинників для нарощування темпів їх виробництва. Це підтверджується даними державної статистики. Протягом 2010-2021 років ріст виробництва продукції сільського господарства у постійних цінах 2016 року склав 145,7%, а зростання експорту продукції сільського господарства і продовольчих товарів становило 222,6%, що складає співвідношення темпів у 1,5 рази» [55].

Подібні зрушення можна віднести до певного позитиву. Разом із тим, аналіз цінової динаміки, прогресування сировинної складової експорту аграрної продукції, недостатня урегульованість державою інших зовнішньоторговельних процесів, темпів іноземного інвестування та інші негативні тенденції вимагають удосконалення державної політики щодо розвитку такої діяльності.

На ціноутворення при експортно-імпортній діяльності також впливають ряд додаткових чинників. Необхідно враховувати національні вимоги, які діють в інших країнах. Зокрема, «дотримання специфічних стандартів якості, тарифних і нетарифних бар'єрів просування продукції, різноманітних правових норм, серед яких і податкове законодавство, наявність ринкових ризиків, у тому числі інфляції, особливості валютного регулювання, вимог своєчасності та умов транспортування тощо. Такі й інші

чинники, безумовно, потребують певних додаткових витрат, які впливають на кінцеву вартість і ціну товару» [59] .

З метою врівноваження впливу зазначених та інших чинників для учасників міжнародних торговельних відносин уряди більшості країн намагаються отримати домовленості про формування міждержавних зон вільної торгівлі із застосуванням максимально однакових для обох сторін умов регулювання. До цього слід віднести «дотримання всіма учасниками СОТ узгоджених єдиних для всіх учасників правил торговельних відносин, дотримання принципів, обсягів та напрямів внутрішньої державної підтримки національних учасників ринку та цілий ряд інших заходів глобального співробітництва. Це дозволяє формувати більш-менш рівні та економічно обґрунтовані експортно-імпортні відносини, в тому числі при визначенні цін, уникаючи відповідної дискримінації» [66].

У таких умовах важливим завданням урядів кожної країни, з використанням національних механізмів регулювання внутрішнього ринку, виступає «формування системи запобіжних заходів з метою недопущення негативного впливу експортно-імпортних операцій на його цінову і товарну кон'юнктуру. В умовах світової конкуренції органи влади більшості країн ефективно використовують механізми стимулювання учасників аграрного ринку для збалансування зовнішньоторговельних відносин, активно підтримують диверсифікацію агровиробниками виробництва для експорту продукції з високою доданою вартістю, дбаючи про додаткові робочі місця і доходи населення, зростання надходжень до бюджету, збалансоване харчування населення тощо» [51].

На жаль, в Україні за певної недосконалості державного регулювання все ще спостерігаються ситуативні цінові диспропорції, проблеми перевиробництва чи дефіциту на ринках окремих видів продовольчих товарів або сировини для відповідних галузей промисловості. Дослідження показують, що за останні роки щорічно «експортуються від 50 до 75 % продукції, що становить критичну масу від вироблених обсягів пшениці,

кукурудзи, сої, ріпаку, меду, значні обсяги різних видів олій та інших жирів, цукру і цукровмісних продуктів, сирів, солі, спирту, алкогольних і безалкогольних напоїв та інших видів продукції» [58].

Значний вплив на цінову ситуацію на внутрішньому ринку справляють і цінові диспропорції при експортно-імпортних операціях. Так, за даними Державної служби статистики України, «за однаковими видами продукції спостерігається перевищення середньорічних імпортних цін над експортними щодо олії із соняшнику, сої, ріпаку, борошна пшеничного, спирту, солі, м'яса і субпродуктів домашньої птиці, яловичини свіжої чи охолодженої та деяких інших видів переробленої продукції у 1,1-1,8 раза» [55]. Значні цінові відхилення також відстежуються між такими цінами по зернових злаках, соняшнику, сої, ріпаку, продукції інших культур не на користь суб'єктів внутрішнього ринку.

Зрозуміло, що подібні цінові відмінності вказують не тільки на значні втрати валютних надходжень у державу, а й на незадовільне формування державних платіжних балансів, зростання вартості споживчих продовольчих товарів для населення на внутрішньому ринку, появи інших небажаних явищ. Такі «цінові викривлення частково можна пояснити невисокою якістю вітчизняної сільськогосподарської і переробленої продукції, наявністю в структурі імпорту значної питомої ваги високовартісного насіння, племінної худоби і птиці та деякими іншими причинами.

Негативний вплив спричинили втрата конкурентних переваг через скасування державних програм підтримки розвитку вітчизняної селекції насіння, вирощування племінних тварин і птиці, відміною пільг з оподаткування ПДВ, згортанням інвестування, яке не тільки сприяло впровадженню нових конкурентних технологій і гарантувало підвищення якості продукції, а й освоєнню сучасного менеджменту і маркетингу. Слід також вказати на відсутність державних програм підтримки диверсифікації виробництва» [58].

Для прикладу, такі важливі експортні товари як олія, борошно, спирт і деякі інші види продукції одночасно ще теж залишаються проміжною сировиною для виробництва лакофарбної продукції, дизельного біопалива, етилового спирту як складової бензинів, клею, продукції парфумерної і фармацевтичної промисловості, розширення асортименту продуктів харчування та інші, які зумовлюють на порядок вищі обсяги доданої вартості, створення додаткових робочих місць і т.ін. Тим паче, що такі інноваційні напрями організації підприємницької діяльності в аграрному секторі на сьогодні інвестиційно привабливі.

Більше того, Україна коли вступала до СОТ, домовилася, що «обсяги державної підтримки агровиробників за програмами так званої «жовтої скриньки» можуть досягати 3,4 млрд. дол. США, або за нинішнім курсом понад 100 млрд. грн, що жодного року не відбулося, а за останні роки взагалі зменшилося до мінімуму. Використання хоча б приблизно таких обсягів підтримки за рахунок коштів державного бюджету для розвитку учасників аграрного ринку забезпечило б підвищення конкурентних переваг та, без сумніву, обернулося набагато більшими компенсуючими доходами бюджету [56].

Безумовно, через відмінності у рівнях державної підтримки учасники глобального аграрного ринку мають різні стартові передумови для цінової конкуренції. В Україні вирівнювання таких передумов досягається різними диспропорціями і дисбалансами, від чого потерпають дрібні виробники, населення та держава.

Зазначені та інші чинники вказують, що «подальший ефективний розвиток вітчизняного аграрного сектору економіки значною мірою залежить від удосконалення аграрної політики держави, зокрема через забезпечення більш керованого формування ринкового ціноутворення з ефективним застосуванням механізмів державного регулювання та використанням необхідних обсягів коштів державного бюджету» [54].

Важливим чинником у сучасних реаліях аграрної економіки України безперечно має стати антимонопольне регулювання. Останніми роками «більше 60% виробництва зернових і зернобобових уже концентрується у 10% кількості сільгосп підприємств із площами збирання понад 1000 га. Із них за 50% обсягів вирощування кукурудзи відбувається лише у 6% підприємств.

Аналогічна ситуація спостерігається із концентрацією вирощування соняшнику, сої, ріпаку, томатів та інших сільськогосподарських культур, які формують основні експортні позиції в аграрному секторі України» [57].

Найбільшим експортером олії «близько 25% визнано агрохолдинг «Кернел», яець – агрохолдинг «Авангард» із часткою майже 60%, м'яса та субпродуктів птиці – ПАТ «Миронівський хлібопродукт» із часткою понад 80% та в інших напрямках агропромислової діяльності. Обмежена кількість на ринку таких та інших великих вертикально інтегрованих компаній дозволяє практично монополю визначати ситуацію у певних сегментах аграрного ринку, в тому числі відповідно впливаючи і на цінові тенденції при експортній діяльності» [60].

Сьогодні поряд з антимонопольним регулюванням необхідно реально підтримати розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, як одного з ефективних інструментів, доведених світовою практикою для подолання монопольних проявів. Потребує відновлення діяльності аграрного біржового ринку, як основного інструмента для об'єктивного визначення рівня цін. Необхідно спрямувати зусилля для «налагодження ефективної співпраці з провідними світовими торговельними центрами, зокрема через відкриття на території держави відповідних філій великих світових біржових площадок, в тому числі для організації ф'ючерсної торгівлі» [52].

Потребує розробки і застосування цілеспрямованих механізмів питання «регулювання експорту та імпорту продовольчої продукції, за якими практично протягом усіх років незалежності України відстежується дефіцит споживання населенням окремих її видів. Це такі товарні групи як м'ясо й

субпродукти, молоко і молокопродукти, рибу та рибопродукти, плодово-ягідну продукцію і виноград, окремі види овочів, де показник раціонального споживання населенням України не забезпечується на рівні 47-33%»[58]. Одночасно значні обсяги продукції згаданих товарних груп протягом 2014-2021 рр. експортувалися, а по деяких спостерігаються значні темпи зростання, що являє собою небажану тенденцію (дод. Ж).

У багатьох країнах світу для стабілізації раціонального харчування населення державну підтримку спрямовують як для виробників продукції, так і для малозабезпечених верств населення, «застосовуючи механізми пільгової кредитної підтримки учасників ринку, введення обмежень експорту через використання квот та у разі необхідності стимулювання імпорту зниженням тарифних ставок та інших преференцій» [52]. Останніми роками в Україні такі механізми за своєї недосконалості або недостатнього застосування не справляють позитивного впливу на ситуацію внутрішнього ринку.

Негативною тенденцією протягом 2010-2021 рр. також слід вказати «зменшення в товарній структурі експорту та збільшення питомої ваги при імпорті готових харчових продуктів жирів та олії рослинного чи тваринного походження. Вони безпосередньо вказують на необхідність обмеження ринковими методами регулювання, сировинного спрямування експортної діяльності, запровадження механізмів від намагання бізнесових структур отримувати швидкі надприбутки за рахунок експорту, передусім, необроблених зернових, сої та деяких інших сільськогосподарських культур, окремих видів продукції тваринного походження та особливого сприяння експорту готових харчових продуктів із високою доданою вартістю»[61].

Аналізуючи численні наукові дослідження з питань розвитку зовнішньоекономічної діяльності в аграрному секторі економіки, можна дійти висновку «про певну невизначеність щодо сукупності всіх складових такої діяльності. У багатьох дослідженнях зовнішньоекономічна діяльність переважно ототожнюється з експортом і імпортом аграрної продукції та з

іноземним інвестуванням, що, безперечно, являють собою найважливіші її складові» [59].

Разом із тим подібні напрями не повністю розкривають всю сукупність цієї діяльності, яка набагато ширша і включає, крім того, трансфер іноземних технологій, активну участь в роботі міжнародних організацій з метою просування національних інтересів, міждержавне та прикордонне співробітництво, отримання знань і наукову співпрацю із зарубіжними установами, процеси інтеграції, організацію відносин із міжнародними фінансовими інституціями тощо. Такий спектр зовнішньоекономічної діяльності в аграрному секторі економіки України ще не знаходить системних досліджень, що вимагає розширення наукової тематики з пошуку відповідних механізмів державного регулювання, як економічного явища та процесу.

3.2. Перспективи розвитку аграрного сектору економіки України з урахуванням зарубіжного досвіду та євроінтеграції

Країни світу і міждержавні об'єднання сьогодні активізують роботу з розвитку системи глобальних торговельних угод, нарощуючи просування продукції національних АПК, посилюючи захист своїх ринків збуту. Україна на світовому ринку впевнено нарощує свої позиції щодо експорту продукції агропромислового комплексу. Але збереження досягнутих результатів і вихід у лідери в нових товарних сегментах вимагають максимально ефективного використання можливостей, які надає ринок, прискореного технологічного розвитку.

Україні вдалося «суттєво активізувати європейський вектор співробітництва. Зона вільної торгівлі, що діє між Україною та ЄС, надає можливість стимулювати експорт та імпорт, збільшити обсяг надходження інвестицій та можливості надходження прибутку від реалізації товарів» [60]. Нині в Україні не так багато галузей, які показують позитивний результат, але сільське господарство саме одна з них.

Проаналізувавши дані Держкомстату України, ми виявили, що в структурі ВВП 2021 року «сільське господарство поступається лише переробній промисловості та займає велику частку в експортних операціях нашої держави. Загалом аграрний сектор економіки є одним з основних напрямів, що формують ВВП та валютний виторг нашої держави» [60].

За даними Державної служби статистики у 2021 році, у товарній структурі зовнішньої торгівлі «продукти рослинного походження становили у відсотках до загального експорту 21,3 %, з яких 15 % – зернові культури та 4,8 % – насіння і плоди олійних рослин. В експорті сільськогосподарська продукція поступається лише недорогоцінним металам та виробам з них, але лише на 2,1 %.

Під час детального аналізу товарів, які імпортують країни ЄС, було виявлено, що імпорт Туреччини складається на 9,4 % з експорту зернових культур, що становить 236 545,15 тис. дол. США та на 11,9 % з групи товарів «насіння і плоди олійних рослин», що становить 299 672,89 тис. дол. США. Серед країн ЄС найбільше імпортують українських товарів:

1. Польща – 19 % імпорту становить продукція українського АПК на суму 518 202,6 тис. дол. США;
2. Італія – 30 % на суму 749 716 тис. дол. США;
3. Німеччина – 21,9 % на суму 385 061,5 тис. дол. США.

Найбільшим імпортером продукції АПК з України є країни ЄС (4,55 млрд дол. США). Серед продукції, яка найбільше експортується в ці країни, можна виділити зернові культури (1,71 млрд. дол. США) та олії рослинного походження (1,48 млрд. дол. США).

Країнами ЄС, які найбільше імпортують українську аграрну продукцію, є Нідерланди, Іспанія та Німеччина. Індія у 2020 році була найбільшим імпортером продукції АПК з України. Сукупний обсяг експорту в Індію становив 1,85 млрд. дол. США, лише обсяг експорту соняшникової олії становив 1,58 млрд. дол. США. Наступною країною, куди найбільше експортується українська аграрна продукція є Єгипет (1,17 млрд. дол. США) .

Доцільно розглянути динаміку експорту Україною продукції зернових культур у грошовому вимірі. Найбільшими імпортерами пшениці з України у 2020 році були: Єгипет (438,3 млн дол. США), Індонезія (327,8 млн дол. США), Бангладеш (308,8 млн дол. США), Індія (257,3 млн дол. США), Туніс (132,3 млн дол. США) та Філіппіни (102,9 млн дол. США).

Найбільшими імпортерами жита були такі країни, як Польща (1,1 млн дол. США), Іспанія (0,8 млн дол. США), Бангладеш (0,6 млн дол. США), Індонезія (0,5 млн дол. США) та Білорусь (0,4 млн дол. США). Ячмінь Україна найбільше експортує в Саудівську Аравію (295,2 млн дол. США), Китай (123,9 млн дол. США), Лівію (58,4 тис. т), Туреччину (34,4 млн дол. США) та Ізраїль (27,1 млн дол. США).

Примітним є те, що частка експорту ячменю до Саудівської Аравії становить 42 % сукупного експорту ячменю США. Експортувати ячмінь до Китаю Україна почала лише у 2014 році – 38,1 млн. дол. США, темпи росту експорту ячменю до Китаю становлять 325 %» [47].

З кожним роком спостерігається різке зменшення обсягів експорту насіння соняшнику. Так, порівняно з 2015 роком обсяги експорту цієї культури скоротилися майже у 18 раз. Найбільшими імпортерами «соняшнику з України у 2020 році були: Туреччина (6,4 млн. дол. США), Німеччина (3,7 млн. дол. США), Італія (2,6 млн. дол. США), Румунія (2,4 млн. дол. США) та Нідерланди (2,4 млн. дол. США)» [50].

Цікавою, на наш погляд, для зміцнення аграрного сектору економіки України, є важлива світова тенденція – «активний розвиток центрів розробки і впровадження передових агротехнологій як нового інструменту державної підтримки розвитку АПК. Нині у світовій економіці розгортається нова технологічна хвиля, яка буде характеризуватися розвитком робототехніки; біотехнологій, заснованих на сучасних досягненнях молекулярної біології та генної інженерії; нанотехнологій; систем штучного інтелекту.

Посилюється актуальність гнучкої автоматизації виробництва, значно збільшуються обсяги використання відновлюваних джерел енергії,

біотехнології стануть основою розвитку АПК. Усе це створює передумови для формування нової структури ринків засобів виробництва та продукції агропромислового комплексу» [58].

Україна має значний потенціал розвитку аграрного сектору економіки на глобальному рівні. Це зумовлено такими сильними сторонами, як родючі чорноземи, сприятливі агрономічні умови, наявність багатогалузевої інфраструктури та наявність освіченого працездатного людського капіталу.

Перспективними, на наш погляд, є два сценарії розвитку АПК України на міжнародному рівні. Сценарій «Вибірковий розвиток» передбачає досягнення стабільного зростання аграрного сектору і спеціалізацію на тих сегментах ринків, де продукція України вже є конкурентоспроможною.

У сценарії «Новий міжнародний прорив» можна також вийти на нові для українського АПК ринки за рахунок форсованого науково-технологічного розвитку.

Дослідження свідчать, що «Україна може наростити до 2030 року частку у світовому експорті продукції АПК за реалізації першого сценарію – до 1,5%, а за реалізації другого сценарію – до 3,5 %. Нинішня частка, нагадаємо, становить 1,28 %.

Основними драйверами розвитку АПК України в сценарії «Вибірковий розвиток» будуть поступове поживлення економіки, імпортозаміщення і подальший розвиток традиційних експортних ніш. Поліпшення умов для інвестицій буде зв'язано з ефектами стимулюючої грошово-кредитної і бюджетної політики» [61].

Основною умовою реалізації сценарію «Новий міжнародний прорив» буде прискорення зростання української економіки в середньостроковій перспективі за рахунок збільшення державних інвестицій. Цей сценарій передбачає додаткові вкладення в розвиток наукової та інноваційної діяльності, підтримку експорту сільськогосподарської продукції та стимулювання споживчого попиту на вітчизняні товари (табл.3.1).

Таблиця 3.1

Можливі сценарії розвитку АПК України

Частка України в структурі світового експорту продукції АПК 1,28 %	НТП впроваджується	Новий міжнародний прорив 3,0 %-3,5 %
	НТП не впроваджується	Вибірковий розвиток 1,0 %-1,5 %

Джерело: складено за [61].

Головною метою науково-технологічного розвитку аграрного сектору економіки України є забезпечення конкурентоспроможності української продукції на зовнішньому і внутрішньому ринках насамперед за рахунок створення, поширення і застосування новітніх досягнень науки і технологій. Реалізація цієї мети покликана забезпечити перехід до «високопродуктивного (прискорена селекція, діючі речовини для сучасних ветпрепаратів та засобів захисту рослин тощо), високотехнологічного (синтетична біологія, харчові біотехнології, функціональні продукти харчування тощо), ресурсоефективного (розумне сільське господарство, збалансовані уніфіковані корми тощо), кліматоадаптивного (районовані сорти і породи, іригаційні комплекси нового покоління, вертикальні ферми тощо) виробництва сільськогосподарської сировини і продукції з високим рівнем переробки» [51].

Масове виробництво та експорт конкурентоспроможної продукції з високою доданою вартістю стануть можливими завдяки стійкому зростанню продуктивності праці та ресурсоефективності. Такий сценарій «передбачає активізацію міжнародного співробітництва. Цьому сприятиме зацікавленість низки країн, що мають обмежені агрокліматичні можливості, у стабільному постачанні сільськогосподарської продукції, сировини та продовольства, створення сільськогосподарських виробництв в інших державах із сприятливими агрокліматичними умовами» [52]. Прогноз науково-технологічного розвитку агропромислового комплексу закладає основу для формування галузевої системи технологічного прогнозування. Ця система

повина бути орієнтована на забезпечення перспективних потреб сектору з урахуванням розвитку ключових виробничих технологій.

Основними функціями системи технологічного прогнозування аграрного сектору економіки України в перспективі «повинні стати:

- регулярний моніторинг глобальних технологічних трендів;
- визначення технологічних загроз та можливостей, формування сценарних умов науковотехнологічного розвитку аграрного сектору економіки;

- організація пошуку та аналізу інформації й результатів наукових досліджень і технологічних розробок вітчизняних і зарубіжних організацій АПК, у тому числі про проривні технології, здатні чинити радикальний вплив на складену структуру аграрних ринків, змінити попит на продукцію аграрного сектору економіки;

- забезпечення регулярної корекції прогнозу науково-технічного розвитку АПК, переліку першочергових напрямів науково-технологічного розвитку та технологій аграрного сектору економіки та галузевих технологічних дорожніх карт» [57].

Участь України в міжнародних організаціях, необхідність виконання угоди про Євроасоціацію і заходів щодо вступу до ЄС та інші обставини вимагають в аграрній сфері «дотримання узгоджених ними принципів, критеріїв та відповідної ідентичності сталого розвитку, розширення інтеграційних процесів, що ще залишається важливим завданням політиків, законодавців, органів самоврядування, вчених та безпосередньо учасників аграрного ринку» [52].

Дослідження вчених також показують, що в «чистому вигляді при всіх відмінностях немає жодної країни з розвиненим агропромисловим виробництвом, де б цілком панувала ринкова стихія. Сучасна ринкова аграрна економіка у світі – це насамперед економіка регульованого і соціально орієнтованого господарства, де утверджується важлива роль держави у створенні сприятливих умов для ефективного функціонування

аграрного ринку, гарантування належного рівня продовольчого забезпечення населення тощо.

Вирішення таких завдань підтримується передусім збалансованими міжгалузевими відносинами, необхідним рівнем державної фінансової підтримки як виробників, так і споживачів продовольчих товарів, застосуванням різних механізмів податкового, кредитного, митного, інвестиційного, цінового, інноваційного та інших видів державного регулювання, страхуванням від природних і ринкових ризиків, які розробляють і реалізують в основному органи державного управління аграрним сектором економіки з широким залученням самоврядних організацій» [58].

Як правило, у багатьох розвинених країнах такі механізми регулювання аграрного ринку стабільно діють протягом 5-7 років, а потім за необхідності переглядаються. Така практика державного регулювання, як одного з основних елементів державного управління, поряд із підприємливістю надає учасникам аграрного ринку впевненості в стабільності державної політики та прибутковості господарювання.

Як свідчить практика, «у розвинених країнах функціонують потужні органи державного управління аграрною сферою як на рівні держави, так і на відповідних територіях, максимально сприяючи вирішенню проблем стосовно розвитку аграрного сектору економіки та сільських територій. Це підтверджує досвід побудови системи влади у США, Франції, ФРН, Великобританії, Канаді, Нідерландах, Данії, Польщі, Литві тощо» [56].

На сьогодні аграрний сектор економіки України вимагає оптимального сполучення державного регулювання і ринкових важелів, постає необхідність розробки теорії та удосконалення практики державного впливу на макро- і мікроекономічні процеси в аграрному секторі економіки та пов'язаних з ним галузях. Цьому підтвердженням слугують наведені методи регулювання формування та розвитку аграрного сектору і регіональних ринків (рис.3.2).

Правова основа регулювання		
Адміністративні методи регулювання		
Встановлення порядку реєстрації й ліцензування аграрних підприємств	Регламентация діяльності аграрних підприємств	Стандартизація та сертифікація
Встановлення квот для зовнішньоекономічної діяльності	Державне замовлення на контракти	Адміністративні заборони й обмеження
Аграрний сектор економіки держави		
Економічні методи регулювання аграрного сектору		
Фінансово-кредитне регулювання	Податкове регулювання	Інвестиційне регулювання
Регулювання цін	Бюджетне регулювання	Регулювання розвитку регіональних ринків
Закони України, Укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, розпорядження міністерств, відомств, комітетів, рішення місцевих адміністрацій		

Рисунок 3.2. Методи регулювання аграрного сектору економіки

Джерело: Сформовано на базі [62]

Як свідчить світовий досвід, у більшості країн суб'єктами аграрного підприємництва виступають фермерські господарства та підприємства з виробництва і переробки сільськогосподарської продукції, зберігання та реалізації товарної аграрної продукції.

«Фермерські господарства відіграють визначальну роль у розвитку аграрного сектору розвинених країн світу. Виробляючи понад 50% валової продукції сільського господарства, вони відзначаються високим рівнем продуктивності праці, екологічністю продукції, підтримкою екосистем територій» [63]. «Завдяки гнучкості й мобільності, вони швидко реагують на потреби ринку і шукають найоптимальніші шляхи використання власних ресурсів. Чисельність сімейних фермерських господарств у світі становить понад 500 мільйонів, вони мають у розпорядженні понад 70% сільськогосподарських угідь і виготовляють понад 80% продукції сільського господарства» [63].

Ці форми господарювання потребують специфічних інструментів підтримки від держави внаслідок значнішої ризикованості їх діяльності та дещо складніших умов доступу до додаткових ресурсів.

Одним з основних напрямів підтримки у міжнародній практиці є інструменти прямого впливу. Досвід розвинених країн показує, що «розвиток

аграрних підприємств залежить від прямої державної підтримки. Зокрема, в ЄС на субсидії щорічно виділяється близько 40% усього бюджету Європейського Союзу. У структурі компенсаційних виплат 75 відсотків становлять виплати з розрахунку на земельну площу і поголів'я худоби» [61; 56].

У європейській практиці застосовують різні інструменти фінансового стимулювання сімейних фермерських господарств, серед «яких:

- компенсація частини витрат на сплату відсотків за кредитами;
- створення дієвої системи земельно-іпотечного кредитування;
- надання гарантій при кредитуванні, що зумовлює і зниження відсоткової ставки за кредитами у зв'язку зі зменшенням ризику неповернення коштів;
- розвиток лізингу, що сприяє активізації інвестиційних вкладень;
- стимулювання інноваційної діяльності через діючі венчурні фонди;
- формування регіональних фондів кредитування суб'єктів аграрного підприємництва» [64].

Поєднання різних інструментів стимулювання «створює передумови для диверсифікації джерел фінансування та активізації аграрного підприємництва. За даними Європейської комісії, в ЄС державна підтримка розвитку фермерства» [61] здійснюється таким чином:

- «-державна підтримка новостворених фермерських господарств;
- державна підтримка фермерських господарств, які знаходяться в несприятливих районах;
- додаткова спеціальна підтримка молодих фермерів;
- підтримка спадкоємства;
- державна підтримка створення кредитних кооперативів на селі».

Серед основних напрямів державної підтримки сільського господарства у країнах ЄС можна виокремити наступні» [61, с. 6]:

- використання «переважно економічних методів державного регулювання аграрного сектору;

-реалізація цільових програм через фінансування окремих видів господарської діяльності;

-забезпечення рівних умов господарювання для всіх суб'єктів аграрного ринку через ціновий механізм, виплати на одиницю продукції, площі, голову худоби; створення і функціонування дорадницьких центрів;

-розробка та забезпечення фінансування спеціальних програм, спрямованих на підтримку сімейних фермерських господарств, які працюють у важких умовах господарської діяльності;

-створення ефективної й адекватної системи підтримки доходів для фермерів» [66].

Вивчення досвіду зарубіжних країн має важливе значення для України, адже у європейських країнах з розвинутою ринковою економікою простежується підтримка аграрного підприємництва.

Обсяг державної підтримки значною мірою залежить від рівня доходів країни. Так, підтримка аграрних підприємств у країнах ЄС, Канаді та США значно перевищує відповідний показник для України (табл.3.2).

Таблиця 3.2

Фінансування сільського господарства у розвинутих країнах світу, млн дол. США

Країна	Рік					2020 до 2014,%
	2014	2015	2016	2017	2020	
ЄС (28 країн)	128749	107392	111592	115677	119669	92,9
США	98241	76258	90849	97563	103456	105,3
Канада	6660	5762	6396	6543	7120	106,9
Україна	2808	1903	2426	5500	6300	224,3

Джерело: Складено за даними [62].

За наведеними даними, у 2020 р. «Канада виділила на підтримку сільського господарства 7120 млн дол. США, США – 103456, країни ЄС – 119669 млн. дол. США. При цьому в Україні згаданий показник становить 6300 млн. дол. США. В Україні, незважаючи на значний ріст сільськогосподарського виробництва, коштів із розрахунку на одиницю площі, порівняно з країнами ЄС виділяється недостатньо» [62].

У Німеччині існує спеціальна управлінська програма «Загальна концепція науково-технічної політики в співвідношенні з аграрним підприємництвом», за якою «передбачається сприяння в галузі наукових досліджень, фінансування ризикової діяльності, поліпшення умов передачі технологій, забезпечення науковими кадрами. У державі наявна велика кількість закладів, які надають консультації фермерам з різноманітних питань. Консультаційні центри фінансуються в основному урядом.

Значну підтримку фермерським господарствам уряд Німеччини надає за допомогою кредитів і субсидій. З бюджету федерації та земель для них надаються пільгові інвестиційні кредити, особливо при освоєнні високотехнологічних виробництв. Державна підтримка фермерських господарств направлена передусім на забезпечення його фінансової самостійності. У федеральній програмі субсидування фермерських господарств існує спеціальна стаття допомоги для підвищення частки власних коштів, що становить майже 30% усіх субсидій. Фермерам, які створюють нові сімейні фермерські господарства, надаються кредити строком на 20 років. Значна увага приділяється інформаційним і консультаційним послугам у нових галузях технології, перебудові професійного навчання, особливо підвищенню кваліфікації фахівців, які спеціалізуються на інноваціях. У межах цільових програм, аграрному підприємництву виділяються чималі кошти для таких програм, як біотехнологія, високопродуктивні сучасні засоби механізації» [62].

Зважаючи на наведене вище, можна стверджувати, що для України найбільш цінний досвід Німеччини. Проведені дослідження показали, що державна підтримка в Німеччині використовує найефективніший вид регулювання аграрного виробництва, «який забезпечує:

- доведення до робочого стану сільськогосподарських угідь, а саме: запобігання ерозії ґрунту; збереження у ґрунті органічних речовин, проведення гумус-досліджень ґрунту; чіткого дотримання сівозмін; заборон на спалювання стерні; зрошування сільськогосподарських угідь;

застосування заходів захисту і збереження постійних пасовищ; збереження в сільськогосподарських районах елементів ландшафту;

- збереження флори та фауни, зокрема дотримання вимог зі збереження птахів, малого звірівництва, ґрунтових вод, застосування обмежень з використання нітратів, зокрема дотримання вимог щодо обробки ґрунту азотними добривами, дотримання вимог стосовно зберігання рідких органічних добрив, твердого гною, сінажу та силосу, впровадження обмежень щодо використання пестицидів, дотримання вимог із захисту рослин, зокрема культурних, дотримання вимог із захисту сільськогосподарської худоби, а також бджіл;

- дотримання вимог щодо ідентифікації та реєстрації худоби, зокрема свиней, великої рогатої худоби, кіз та овець, а також маркування м'яса;

- доведення до стандартів виробництво, гігієну й безпеку харчових продуктів, дотримання вимог із виробництва та гігієни кормів;

- розробка та впровадження санкцій, систематичний контроль діяльності аграрного підприємництва» [17].

Значну роль у розвитку аграрного підприємництва, а також активізації діяльності сімейних фермерських господарств, відіграє сільськогосподарське страхування. В «європейській практиці створено кілька моделей сільськогосподарського страхування, що спрямовані на формування ефективних механізмів управління ризиками у господарській діяльності фермерських господарств»[62].

1. Державне «відшкодування втрат фермерських господарств (Греція, Кіпр) – страхування сільськогосподарських ризиків являє собою обов'язковий вид страхування для виробників сільськогосподарської продукції у досліджуваних країнах.

2. Державно-приватне партнерство (Німеччина, Франція, Іспанія, Португалія, Ізраїль, Туреччина, Австрія) – держава окреслює систему ризиків, які будуть компенсуватися за рахунок субсидій. Визначає, яка частина витрат виробників на страхування врожаю чи худоби буде

компенсована за рахунок субсидій та здійснює організацію перестраховування, тоді як приватні компанії здійснюють компенсацію втрат згідно з програмами страхування, які не відшкодовуються державою. Роль страховика полягає в адмініструванні, організації та просуванні страхових послуг. У разі настання катастрофічних збитків держава пропонує страховикам програми перестраховування або застосовує механізми міжнародного перестраховування. Розвиток державно-приватного партнерства можна стимулювати через дольові субсидії, податкові пільги, через платформи співпраці та національні управління з продажі» [60].

3. Створення «моделей аграрного страхування з мінімальним державним втручанням (Німеччина, Швеція). В цих моделях беруть участь тільки дві сторони страхувальник і страховик. До прикладу, в Німеччині не існує розвиненої програми субсидування страхування аграрних ризиків, проте існують три інструменти управління ними: а) ситуаційні виплати державної допомоги після значних несприятливих погодних подій (повністю фінансуються урядом); б) виплати з фонду страхування хвороб худоби, який частково фінансується державою; 3) діє приватне страхування від градобобою, яке здійснюється на добровільній основі» [60].

Для підвищення фінансових можливостей фермерських господарств України важливим є розвиток агрострахування. Однак «ринок агрострахування в Україні невпинно скорочується — кількість договорів страхування скоротилася від 2710 у 2011 р. до 1060 у 2015-му та до 554 у 2018 р.; якщо в 2008 р. сума страхових премій становила 29,8 млн. дол. США, то в 2015-му — 3,4 млн. дол. США, у 2018-му — 1,2 млн. дол. США» [56].

Щорічно «зменшується і площа застрахованих земель, нині це лише 2% загального обсягу сільськогосподарських угідь» [56].

У 2005-2008 рр. «ринок агрострахування зростав завдяки державній субсидії на компенсацію страхових премій. З 2009 р. субсидія була скасована, що зумовило скорочення обсягу зібраних страхових премій у 6 разів. У 2012р. прийнятий спеціальний Закон «Про особливості страхування

сільськогосподарської продукції з державною підтримкою», в якому запроваджено ліцензування діяльності добровільного страхування ризиків, з'являлися нові страхові продукти, була запущена програма підготовки аварійних комісарів для проведення андеррайтингу та оцінки збитку в агрострахуванні. Однак на практиці страховики використовують невеликий набір страхових продуктів. Найчастіше страхують озимі від повної загибелі на період перезимівлі (в 2019 р. — 75,3% загальної кількості укладених страхових договорів). Практично відсутнє мультиризикове страхування на весняно-літній період, зокрема, не покривається такий системний ризик, як посуха, паводки» [55].

У нинішніх умовах не використовується страхування врожаю на весь цикл вирощування сільськогосподарських культур. Часто спостерігається формальне страхування для отримання кредиту, коли висновок страхового договору слугує умовою здійснення інших фінансових операцій.

Сільськогосподарське страхування, як інструмент управління ризиками, вимагає системної підтримки держави. На думку вчених, «для уникнення зловживань страховиками необхідно в Закон України «Про агрострахування» внести зміни щодо регулювання витрат на адміністрування страхування. Повинна бути розроблена методика формування тарифів на страхування сільськогосподарських культур залежно від природно-економічних зон їх вирощування та притаманних ризиків» [56].

Досвід європейських розвинених країн підтверджує необхідність програмно-цільового підходу до державного регулювання аграрного підприємництва. Стимулюючі заходи мають бути чітко зв'язані із зростанням ефективності в діяльності суб'єктів підприємництва. Цільові програми підтримки суб'єктів аграрного підприємництва повинні доповнюватися формуванням інформаційно-консультаційної системи. Для цього необхідно реалізувати ряд заходів (дод. К).

Нині зростає необхідність концептуального осмислення ролі державного регулювання аграрного сектору в частині формування

довгострокової стратегії та методологічних підходів до її реалізації на основі досвіду зарубіжних країн. У процесі розробки стратегії розвитку державної підтримки національного аграрного сектору економіки потрібно враховувати вплив зовнішніх чинників та їх наслідки, як «відображено на відповідній схемі (рис. 3.3.).

Рисунок 3.3. «Схема стратегії розвитку державної підтримки аграрного сектору» [56].

Джерело: Сформовано на базі [56;62].

Дослідження підтверджують, що пріоритетами підтримки аграрного сектору економіки в розвинутих країнах слугують: підвищення купівельної спроможності споживачів і забезпечення контролю якості аграрної продукції та продовольства; в Україні – видатки на аграрну освіту, об'єкти інфраструктури, інспекційні послуги, дослідження і розробки.

Нині перед вітчизняною економікою гостро стоїть завдання пошуку нових джерел росту, одним з яких має стати високотехнологічний та глобально конкурентний агропромисловий комплекс. Це вимагає вдосконалення науково-технічної політики в аграрному секторі економіки, підвищення якості методичного, інформаційного та експертно-аналітичного забезпечення відповідних управлінських рішень. Для досягнення вказаної мети важливо забезпечити підвищення ефективності реалізації інструментів галузевого регулювання.

Висновки до розділу 3.

Внаслідок проведених нами досліджень визначено, що стратегічною метою розвитку аграрного сектору економіки України в умовах євроінтеграції є забезпечення конкурентоспроможності української продукції на зовнішньому і внутрішньому ринках, насамперед за рахунок створення, поширення і застосування новітніх досягнень науки і технологій. Виконання цієї мети повинне забезпечити перехід до високопродуктивного, високотехнологічного, ресурсоефективного, кліматоадаптивного виробництва сільськогосподарської сировини і продукції з високим рівнем переробки.

Враховуючи досвід існуючих механізмів державної підтримки сільського господарства в країнах з ринковою економікою, зокрема Німеччини, можна перейняти досвід щодо удосконалення напрямів державної підтримки вітчизняного аграрного сектору. Вважаємо, що підвищення ефективності державної підтримки сільського господарства в Україні можливо забезпечити за рахунок:

- збільшення обсягів державної підтримки тих товаровиробників, які виробляють переважну частину основної сільськогосподарської продукції, проживають у сільській місцевості та живуть за рахунок доходів, отриманих від роботи в сільському господарстві;

- реалізації цільових програм через фінансування окремих видів діяльності сільськогосподарських виробників із використанням механізму контролю та, за необхідності, застосування санкцій;
- переходу на використання переважно економічних методів державного регулювання галузі;
- дотримання принципу конкурентності при наданні державної підтримки з метою забезпечення однакових умов господарювання для усіх суб'єктів аграрного ринку.

Система державної підтримки суб'єктів аграрного підприємництва має бути спрямована на формування умов для їх інтеграції в систему суспільних аграрних відносин, оскільки через обмеженість ресурсного потенціалу їх позиції на ринку нестійкі. Виявлено, що успішність аграрного підприємництва в країнах ЄС зумовлена комплексним підходом до його розвитку, що відображено у державних стратегіях і програмах цих країн.

Досліджено, що кожна країна обирає оптимальне співвідношення між різноманітними інструментами підтримки підприємництва залежно від національних особливостей розвитку аграрного сектору економіки та пріоритетних цілей агропродовольчої політики.

ВИСНОВКИ

Складні процеси, що відбуваються на шляху інтеграції України з Європейським Союзом, вимагають постійної уваги та зумовлюють необхідність додаткових досліджень можливих ситуацій щодо їх перебігу. На особливу увагу заслуговують стан та перспективи розвитку аграрного сектору економіки в умовах євроінтеграції.

Провівши дослідження за даною тематикою, ми дійшли наступних висновків:

1. Особливості розвитку АПК та аграрного сектору економіки України стали об'єктом численних наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, характеризується багатоаспектністю теоретичних концепцій та прикладних розробок, які описують вплив міжнародних чинників на реальний стан господарювання на селі, посилення економічної взаємозалежності між Україною та Європейським Союзом. Численні наукові дослідження з питань розвитку зовнішньоекономічної діяльності в аграрній сфері, свідчать, що Україна відноситься до провідних країн світу з виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства.

2. Досліджено, що агропромисловий комплекс виступає як важіль забезпечення продовольчої безпеки країни, формує потужний експортний потенціал та визначає рівень життя населення. Пріоритетність розвитку аграрного сектору економіки України як комплексу технологічно і організаційно взаємозв'язаних галузей, що формують структурно завершену систему, направлену на стабільне виробництво продукції рослинництва та тваринництва, дає можливість забезпечити населення України продовольчими товарами, промисловість – сировиною, а зовнішню торгівлю – експортними товарами.

3. В Україні, із запровадженням ринкових механізмів цінового і податкового регулювання, державних програм підтримки окремих напрямів господарської діяльності, заходів щодо розвитку кредитування, нині вдалося збільшити обсяги виробництва продукції сільського господарства і

продовольчих товарів майже у 1,8 раза, порівняно з 2000 р., суттєво підвищити врожайність сільськогосподарських культур та продуктивність тваринництва, стабілізувати продовольчу безпеку держави, перетворити аграрний сектор економіки із традиційно збиткової у прибуткову галузь національної економіки.

4. Україна входить до «двадцяти найбільших держав світу з найбагатшими ґрунтами (33 млн га)» [58]. Потужний ресурсний потенціал аграрного комплексу є запорукою зміцнення продовольчої безпеки країни та нарощування експортних можливостей. Наша держава стала членом міжнародної продовольчої організації (ФАО ООН), вступила до Світової організації торгівлі (СОТ) та до інших чисельних міжнародних союзів й об'єднань, де питанням сільського розвитку надається велика увага. Країні вдалося «суттєво активізувати європейський вектор співробітництва. Зона вільної торгівлі, що діє між Україною та ЄС, надає можливість стимулювати експорт та імпорт, збільшити обсяг надходження інвестицій та можливості надходження прибутку від реалізації товарів» [52].

5. Автором досліджено, що стратегічною метою України, закріпленою в Конституції України, є європейська інтеграція і членство в Європейському Союзі. З моменту «укладання Угоди про Зону вільної торгівлі між Україною та ЄС, у 2014–2021 рр. між країнами-членами ЄС та Україною загальний товарообіг продукції перевищив 9 млрд дол. США» [55], з яких 73,0 % припадає на український аграрний експорт. Про це свідчить той факт, що українська аграрна продукція конкурентоспроможна на європейських ринках збуту та користується постійним попитом і зростанням її експорту до ЄС на 46,6 % у 2021 р. порівняно з 2016 р.; при цьому вона відповідає стандартам якості ЄС.

Останніми роками основні експортні й імпортні потоки між Україною та ЄС загалом мають рівень концентрації в межах 60-70% із такими найбільш розвиненими в аграрних секторах країнами, як Нідерланди, Німеччина, Франція, Польща, Італія, Іспанія.

6. Основу вітчизняного аграрного експорту до країн-членів ЄС склали такі «групи, як: «Зернові культури» – 37,5 % від загального обсягу експорту за групами УКТ; «Насіння і плоди олійних рослин; інше насіння, плоди та зерна; технічні або лікарські рослини; солома і фураж» – 18,0 %; «Жири та олії тваринного або рослинного походження; продукти їх розщеплення; готові харчові жири; воски тваринного або рослинного походження» – 17,6 %» [57].

Основу агропродовольчого імпорту з країн Європейського Союзу переважно становить насіння окремих сільськогосподарських культур, деякі види плодів і овочів, племінна худоба й птиця, риба і ракоподібні, алкогольні напої, тютюн та вироби з нього і т.ін., що дозволяє краще збалансувати внутрішній ринок та поліпшувати якість продовольчого забезпечення населення України.

7. Нині стає все очевиднішим, що для України євроінтеграція є визначальним фактором забезпечення успішності в економічній, соціальній, екологічній та інших сферах співробітництва і у світовому середовищі. Але на шляху України до ефективної євроінтеграції ще необхідно виконати ряд заходів інституціонального характеру, зокрема в питаннях зближення політик та законодавства.

8. Відповідно до Угоди про асоціацію, поряд із загальними заходами організації економічного співробітництва, в питаннях аграрного сектору економіки й розвитку сільських територій конкретизовано напрями поступового наближення Україною аграрного законодавства, приведення інституційної інфраструктури і системи державного контролю забезпечення якості харчових продуктів відповідно до регуляторної та адміністративної політики і практики Європейського Союзу.

Важливими є питання завершення гармонізації стандартів якості вітчизняної аграрної продукції, регулювання ведення органічного виробництва та вирощування генетично модифікованих сільськогосподарських культур, дотримання правил торгівлі насінням і

племінними ресурсами, способів виробництва сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, розвитку біорозмаїття тощо.

9. Акцентовано увагу на тому, що для аграрного сектору економіки України членство в ЄС, передусім потребує наближення державної аграрної політики до Спільної аграрної політики Європейського Союзу, яка визнана єдиною політикою для всіх країн співтовариства, закріпленою у відповідних регламентах, директивах та інших рішеннях керівних органів союзу.

10. Вивчення та застосування досвіду зарубіжних країн має важливе значення для України, адже у європейських країнах з розвинутою ринковою економікою простежується підтримка аграрного підприємництва. Як свідчить практика, у розвинених країнах функціонують потужні органи державного управління аграрною сферою як на рівні держави, так і на відповідних територіях, максимально сприяючи вирішенню проблем стосовно розвитку аграрного сектору економіки та сільських територій. Це підтверджує досвід побудови системи влади у США, Франції, ФРН, Великобританії, Канаді, Нідерландах, Данії, Польщі, Литві тощо.

11. Виходячи з вище викладеного, вважаємо, що для України європейська інтеграція - це шлях модернізації національної економіки та аграрного сектору, зокрема, подолання технологічної відсталості, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, створення нових робочих місць, підвищення конкурентної спроможності вітчизняного товаровиробника, вихід на світові та європейські ринки.

Разом із тим, ще багато вимог і зобов'язань, визначених різними статутами, міжнародними угодами і меморандумами з питань імплементації до них державної аграрної політики України, залишаються не виконаними або знаходяться на стадії виконання.

12. Напрями подальшого розвитку аграрного сектору економіки України в умовах євроінтеграції передбачають збалансовані та взаємозв'язані структурні перебудови усіх його галузей, максимальне впровадження у виробництво найважливіших досягнень науково-технічного прогресу,

світового досвіду, найбільш прогресивних форм економіки і організації виробництва на основі першочергового розв'язання актуальних проблем: перерозподіл землі та майна, включаючи поглиблення відносин власності на землю та запровадження механізмів реалізації права на власність; приватизація переробних підприємств; реструктуризація підприємств та форм господарювання; індустріальний шлях розвитку сільськогосподарських підприємств з широким використанням інновацій, адже у середньостроковій перспективі саме вони визначатимуть нових лідерів агроринку, впровадження ринкових методів господарювання – менеджменту та маркетингу; державне регулювання аграрної економіки шляхом ефективнішого використання цінових важелів, фінансово-кредитної і податкової систем; розвиток ринків сільськогосподарської продукції, інтенсифікація і диверсифікація зовнішньоекономічної діяльності, орієнтація експорту сільськогосподарської продукції до ЄС тощо.

13. Для конкурентного розвитку вітчизняного аграрного сектору економіки сьогодні надзвичайно важливим фактором виступає ресурсне забезпечення виробничого процесу, який все більше залежить від зростання обсягів імпорту нафтопродуктів та інших енергоносіїв, мінеральних добрив і хімічних засобів захисту рослин і тварин, насіння, племінної худоби і птиці, сільськогосподарської техніки й обладнання для харчової та переробної промисловості тощо.

14. Важливим напрямом розвитку зовнішньоекономічних відносин і міжнародної інтеграції аграрного сектору України виступає необхідність активізації зарубіжного інвестування.

15. В процесі виконання дослідження, ми окреслили два основних сценарії розвитку сфери АПК України до 2030 року. Згідно з першим, який ми назвали «Частковий розвиток» основними рушійними силами розвитку українського сільського господарства будуть: поступове пожвавлення економіки, імпортозаміщення і подальший розвиток традиційних експортних

ніш. Поліпшення умов для інвестицій буде зв'язано з ефектами стимулюючої грошово-кредитної і бюджетної політики.

Другий сценарій «Новий глобальний прорив» передбачає розробку та реалізацію науковотехнологічної політики у сфері АПК. Головною метою науково-технологічного розвитку АПК України має стати забезпечення конкурентоспроможності української продукції на зовнішньому і внутрішньому ринках насамперед за рахунок створення, поширення і застосування новітніх досягнень науки і технологій.

16. Сьогодні аграрний сектор економіки України вимагає оптимального сполучення державного регулювання і ринкових важелів, постає необхідність розробки теорії та удосконалення практики державного впливу на макро- і мікроекономічні процеси в аграрному секторі економіки та пов'язаних з ним галузях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державна служба статистики України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3400937-torik-ponad-10-vvp-virobili-u-silskomu-gospodarstvi-lesen>.
3. Агропромисловий комплекс: правові питання / [В.І. Семчик, П.Ф. Кулинич, О.О. Погрібний, В.О. Олійник]; за ред. Ю.С. Шемшученка. К.: Урожай, 1992. 192 с.
4. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу: підручник. Київ: КНЕУ, 2015. 783 с.
5. Дусановський С.Л., Білан Є.М. Економічні основи розвитку АПК в ринкових умовах: Монографія. Тернопіль, "Збруч", 2003. 183 с.
6. Прокопенко К.О. Сільське господарство в системі макроекономічних пропорцій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02. Київ, 2006. 21 с.
7. Митяй О.В. Наукові підходи до конкурентоспроможності галузей АПК. Проблеми і перспективи економіки та управління, 2015. № 1. С. 82—90.
8. Регіональна економіка: підручник / за ред. Є.П. Качана. К.: Знання, 2011. 670 с.
9. Экономический словарь агропромышленного комплекса. Сост. А.В. Крисальный; под ред. чл. корр. ВАСХНИЛ, д.э.н. А.А. Сторожука. К.: Урожай, 1986. 336 с.
10. Закон України "Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001— 2004 років" від 18.01.2001 р. № 2238-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2238-14>.
11. Морозова Г. С. Сучасні тенденції розвитку сільського господарства України. Агросвіт. 2013, № 21. С. 3—9.

12. Національний класифікатор України. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10>.
13. Божидай І.І. Агропромисловий комплекс України: структура та основні поняття. Агросвіт. 2019, № 21. С. 107—112.
14. Ніценко В.С. Щодо уточнення змісту дефініції "агропромислове підприємство". Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. 2015. Вип. 161. С. 245—252.
15. Енциклопедія сучасної України URL: <http://esu.com.ua>.
16. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: Підручник. 2-ге вид., доп. і перероблене. Київ: КНЕУ, 2002. 624 с.
17. Richardson H. Regional Growth Theory. London: Mcmillan, 1973. P. 125.
18. Колач С. Теоретичний аналіз розвитку сільськогосподарських підприємств в умовах економічної інтеграції. Вісник ЛНАУ: Економіка АПК 2021 №28: 114-120.
19. Юрчишин В. В. Соціально-економічні проблеми розвитку аграрних відносин. Економіка АПК. 1999. № 1. С. 32—36.
20. Портер М. Е. Стратегія конкуренції / пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський. Київ: Основи, 1998. 390 с.
21. Туган-Барановський М. І. Політична економія: курс популярний. Київ: Наук. думка, 1994. 264 с.
22. Балян А. В. Досвід фермерської кооперації та перспективи її розвитку в Україні. Економіка АПК. 1996. № 9. С. 20.
23. Економічна енциклопедія: у 3 т. Т. 1 / редкол.: С. В. Мочерний (відпов. ред.) та ін. Київ: Вид. центр «Академія», 2000. 864 с.
24. Fridmann J., Weaver C. Territory and function. The evolution of regional planning. London: Arnold, 1979. 234 p.
25. Amos O. M. An Inquiry into Causes of Increasing Regional Inequality in the United States. Review of Regional Studies. 1989.

26. Про продовольчу безпеку України: Закон України від 22 груд. 2011 р. № 4227-IV. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF6GI01A.html (дата звернення: 02.10.2022).

27. Білик В. В. Сучасні тенденції розвитку малого та середнього бізнесу в Україні. Ефективна економіка. Дніпропетровськ: ДДАУ, 2012. 348 с.

28. Зеліско Н., Васирина О. Сучасні тенденції розвитку та функціонування аграрного бізнесу в Україні. Вісник ЛНАУ: Економіка АПК 2021 №28: 126-130.

29. Угода про асоціацію між Україною і Європейським Союзом. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/Laws/show/984011>.

30. Продовольча безпека: світові тенденції та національні особливості. URL: <http://kaf.ep.onaft.edu.ua/wp-content/uploads/2015/03/materials-29-09-2014.pdf> (дата звернення: 10.10.2022).

31. Аграрна політика Європейського Союзу: виклики та перспективи: монографія / за ред. проф. Т. О. Зінчук. Київ: «Центр учбової літератури», 2019. 494 с.

32. Музика П. М., Курляк М. Д. Продовольча безпека України в умовах європейської інтеграції. Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. Гжицького. 2013. Т. 15, № 2. С. 226–239.

33. Корнійчук Г. В. Методологічні аспекти оцінки фінансового потенціалу агроформувань. Агросвіт. 2016. № 19. С. 3–8.

34. Кириленко І. Г. Глобалізація ноосфери, перспективи України. Вінниця: ТОВ «Нілан–ЛТД», 2014. 464 с.

35. Парламентський круглий стіл з Еріком Райнертом. URL: <http://www.clubofrome.org.ua/ukrayinipotribna-nova-model-ekonomichnogo-rozvitku/> (дата звернення: 02.03.2021).

36. Магійович І. В. Демографічна криза та особливості виходу з неї у сільських регіонах України. Аграрна економіка. 2018. Т. 11, № 1-2. С. 70–79.

37. Аграрний устрій в Україні: наукове видання / за ред. Ю. О. Лупенко, М. Ф. Кропивка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2017. 64 с.

38. Ходаківська О. В., Шпикуляк О. Г., Патица Н. І. Чинники впливу поширення пандемії COVID-19 та карантинних заходів на аграрний сектор України. Формування сучасного економічного простору: реалії та перспективи на майбутнє: матер. Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Дніпро, 19 груд. 2020 р.). Дніпро: НО «Перспектива», 2020. С. 41–45.

39. Могильний О. М., Патица Н. І., Грищенко О. Ю. Вплив карантинних обмежень, пов'язаних із COVID-19, на ринок праці та зайнятість у сільській місцевості. Економіка АПК. 2021. № 4. С. 51-67.

40. Вплив COVID-19 на аграрний сектор та продовольчу безпеку держави / Ходаківська О. В., Пугачов М. І., Патица Н. І., Шпикуляк О. Г., Могильний О. М. Економіка АПК. 2020. № 12. С. 6–21.

41. Економічний вплив пандемії Covid-19 на Україну: аналітичне дослідження / Заха Д., Мовчан В., Кравчук В., Кірхнер Р., Полушкін Г. Berlin Economics.2020.21с.URL:https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2020/05/GET_UKR_PS_01_2020_ua.pdf.

42. Розвиток аграрного сектору економіки України в умовах впливу пандемії COVID-19 / Шпикуляк О.Г., Ходаківська О.В., Пугачов М.І., Грищенко О.Ю. // Економіка АПК. - 2021. - № 6 - С. 26

43. Саблук П. Т., Лузан Ю. Я. Аграрна політика та чинники її реалізації. Економіка АПК. 2019. № 10. С. 6-17.

44. Ціхановська В. М. Оцінка стану та основні напрями розвитку агропродовольчого ринку в умовах глобалізації. Ефективна економіка. 2016. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4819>.

45. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року / [Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, О. Г. Булавко та ін.] ; за ред.. Лупенко Ю. О., Булавко О. Г. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2013. 74 с.

46. Гайдучий П. І. Структурні перекоси і ризики в АПК. Економіка АПК. 2014. № 7. С. 38-46.

47. Пугачов М. І. Аграрний сектор економіки в умовах інституційних змін. Економіка АПК. 2017. № 5. С. 12-18.

48. Козак О. А., Грищенко О. Ю., Васильченко О. М. Прогноз виробництва молока в Україні до 2030 року: методика і розрахунки. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 24 с.

49. Державна фіскальна служба України. URL : <http://sfs.gov.ua/ms/>.

50. Офіційний сайт Сертифікаційної компанії «Органік стандарт». URL: www.organicstandard.com.ua/ua.

51. Globalisation and its discontents. / [Ed. by Smith S.] – DS Brewer, Cambridge. 2006. 214 p.

52. Удосконалення державного управління розвитком аграрного сектору економіки та сільських територій України / Гадзало Я.М., Лузан Ю.Я. // Економіка АПК. - 2020. - № 11 - С. 6

53. Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції: монографія / авт. кол.: М. Бетлій та ін.; за ред. О. М. Бородіної. Ужгород: ІВА, 2006. 496 с.

54. Власов В. І. Глобалістика: історія, теорія: монографія [у 2 т.] / Вінниця: ТОВ «Нілан–ЛТД», 2012. 570 с.

55. Кваша С. М., Файчук О. М., Файчук О. В. Європейська економічна інтеграція: навч. посіб. Київ : НУБіП, 2019. 282 с.

56. Розвиток аграрного сектору економіки України в умовах євроінтеграції / Гадзало Я.М., Лузан Ю.Я. // Економіка АПК. - 2021. - № 8 - С. 6.

57. Решитько Т.В. Проблеми інвестування та кредитування аграрних підприємств України на рівні макроекономіки: зарубіжний досвід. Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки. Випуск 6(39). 2021. С. 37- 46.

58. Миценко І.М. Решитько Т.В. Реформування земельних відносин в Україні: досвід зарубіжних країн. Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки. Вип. 3(37) 2020. С. 25-34.

59. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи) / М. В. Присяжнюк та ін. Київ: ННЦ ІАЕ, 2019. 1008 с.
60. Зарубіжний досвід державного регулювання аграрного підприємництва / Русанюк В.В. // Економіка АПК. - 2020. - № 4 - С. 121.
61. Хірівський Р., Содома Р., Клебан О., Устиновська Т. Стратегія розвитку АПК України в умовах посилення міжнародної конкуренції Вісник ЛНАУ: Економіка АПК. - 2021.- №28. - С.184-191.
62. Зарубіжний досвід державного регулювання аграрного підприємництва / Русанюк В.В. // Економіка АПК. - 2020. - № 4 - С. 121.
63. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність / [Лупенко Ю. О., Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. та ін.] ; за ред. О. Г. Шпикуляка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 204 с.
64. Scaling Up Access to Finance for Agricultural SMEs Policy Review and Recommendations. International Finance Corporation, 2011. 84 p.
65. Магійович І., Магійович Р. Розвиток сільського господарства України в контексті продовольчої безпеки світу. Вісник ЛНАУ: Економіка АПК 2021 №28: 107-113.
66. Трусова Н. В. Світовий досвід державної підтримки розвитку сільськогосподарського виробництва. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету. Серія: Економічні науки. 2013. № 4 (24). С. 2.
67. Farm structures. URL: <https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/statistics/factsfigures/farm-structures.pdf> (last accessed: 02.11.2022).